

ଗୁରୁତ୍ବକାରୀ କୁଙ୍କୁଖ ଟାଈମ୍ସ

(ଅନ୍ତର୍ଜାଲ ପତ୍ରିକା ମୁଦ୍ରଣ ସଂକଳନ)

ବେବ ପତ୍ରିକା କା ତ୍ରୈମାସିକ ମୁଦ୍ରିତ ସଂକଳନ

ଟାଟା ଟ୍ରେନିଂ କଲ୍ୟାନ ସୋସାଇଟି, ଟାଟା ସ୍ଟୀଲ ଫାଉଡେଶନ କେ ଅନ୍ତର୍ଜାଲ ହାଶିଯେ ପର ଆ ଚୁକେ ମୁଦ୍ରାଯୋଙ୍କ ବିଶେଷତ: ଅନୁଯୁଦିତ ଜନଜାତି କେ ଲିଏ ହି କର୍ମଚାରୀ ଇକାଈ ହି. ଯହ ଏକ ଅବ୍ୟବତାଧିକ ଓ ସଂଯୁକ୍ତ ସମ୍ପଦନ ହି. ଟାଟା ଟ୍ରେନିଂ କଲ୍ୟାନ ସୋସାଇଟି କୀ ଯାତ୍ରା 1974 ମେ ତଥ ଶୁରୁ ହୁଇ ଜବାଲୀ ଇତକେ ଜନଜାତି ଯା ମାମଳାକେ ଲିଏ ଏକ ସଂଯୁକ୍ତ ସମ୍ପଦନ ହି. ଟାଟା ଟ୍ରେନିଂ କଲ୍ୟାନ ସୋସାଇଟି କୀ ଯାତ୍ରା 1983 ମେ ସମ୍ପତି ପଞ୍ଜାବ ଅଧିନେତାମ କେ ତହତ ଇତ୍ସକା ଏକ ସମ୍ପତି କେ ରୂପ ମେ ପଞ୍ଜିଆନ କରାଯା ଗଲା. ଟାଟା ଟ୍ରେନିଂ କଲ୍ୟାନ ସୋସାଇଟି କୀ ମୁଦ୍ରା ଉଦୟ ଜନଜାତି ଅର୍ଥିତା ଓ ଧାରୋହ କୋ ପ୍ରୋତ୍ସହିତ କରନା ହି. ଯହ ଜନଜାତି ଯୌନ, ସଂରକ୍ଷଣ, ତଥା ଅଭିଭାବକ କେ ବିଭେନ ଫଳୋ ମେ ଆଧିକ ପହଲ କେ ଜରି ଜନଜାତି କଳା ଓ ସଂସ୍କରଣ କେ ସମ୍ବନ୍ଦ ଗତିବିଧିଯୋଙ୍କ ପର କେନ୍ଦ୍ରିତ ହି.

କାର୍ଯ୍ୟ କେ ପ୍ରମୁଖ କେନ୍ଦ୍ରିତ ହି.

- * ଜନଜାତି ମୁଦ୍ରାଯୋଙ୍କ କେ ଦେଶଜ ଅର୍ଥିତା ଯା ମୌଲିକ ପହଚାନ କେ ସଂରକ୍ଷଣ ଓ ସଂରବନ.
- * ସଂରକ୍ଷଣ ମୁଦ୍ରାଯୋଙ୍କ କେ ନିର୍ମାଣ ହେତୁ ଶିକ୍ଷା କେ ବିଶେଷ ଯୁଵାଙ୍କ କେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରୋତ୍ସହିତ କରନା.
- * କୌଶଳ ବିକାସ କେ ମାଧ୍ୟମ ମେ ଆଧିକ ରୂପ କେ କମଜୋର ଦାର୍ଢା କୋ ରୋଜଗାର ହେତୁ ପ୍ରୋତ୍ସହିତ କରନା.

Address :-

In association with

TRIBAL CULTURE SOCIETY, JAMSHEDPUR
(An Ethnicity wing of TATA STEEL FOUNDATION)
E. Road Northen Town Bistupur
Jamshedpur - 831001 (Jharkhand)
Contact No : +918579015646
jiren.topno@tatasteel.com
shiv.kandeyong@tatasteelfoundation.org

KurukhTimes.com

Prepared by :

Addi Kurukh Chaala Dhumkuriya
Parha Akhra (Addi Akhra), Ranchi

ଧୁମକୁଡ଼ିଆ ମହବା ବିଶେଷାଂକ

In Association with:

TRIBAL CULTURAL SOCIETY, JAMSHEDPUR
An Ethnicity Wing of TATA STEEL FOUNDATION

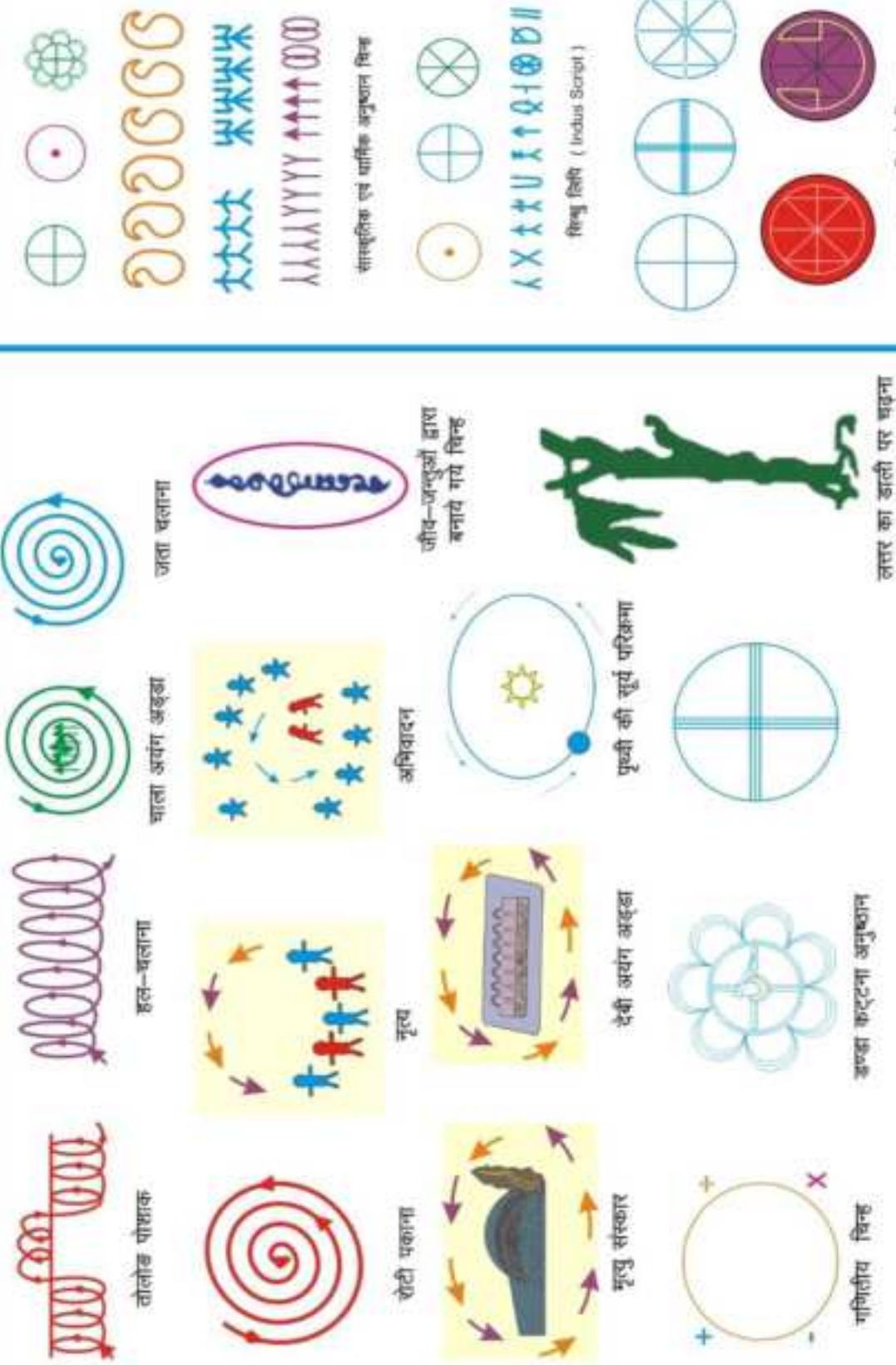
TATA STEEL FOUNDATION

Tata Steel Foundation (Foundation), a wholly owned subsidiary of Tata Steel Limited, was incorporated on August 16, 2016. With over 600 members spread across eleven units and two states of Jharkhand and Odisha, the Foundation is a CSR implementing organisation focused upon co-creating solutions, with tribal and excluded communities, to address their development challenges reaching more than 1.5 million lives annually across 4,500 villages. The Foundation endeavours to implement change models that are replicable at a national scale, enabling significant and lasting betterment of communities proximate to Tata Steel's operating locations while embedding a societal perspective in key business decisions. The Foundations strives for excellence by ensuring that all programmes are aligned with community needs and focused upon national priority areas enabling communities to access and control resources to improve the quality of their lives with dignity.

તોલોડ સિકિ (લિપિ) કા આધાર

તોલોડ સિકિ (લિપિ) : આદિવાસી ભાષા, સંસ્કૃતિ, શૈતિરિવાજ, પરમ્પરા, વિજ્ઞાન એંબ આખ્યાત કા અદ્ભુત પ્રસ્તુતિકરણ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਅਧਿਕਾਰੀ ਮੁਖ ਲੋਕ ਸਿਕਿ ਤੋਡਪਾਬ (ਕੁੱਝੁਖ ਤੋਲੋਡ ਸਿਕਿ ਤੋਡਪਾਬ) Tolong Siki Alphabet / ਤੋਲੋਡ ਸਿਕਿ ਵਰਣਮਾਲਾ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਲੋਕ ਸਿਕਿ ਤੋਡਪਾਬ = ਸ਼ਵਰ ਵਰਣ (Vowels)

ਪ ਇ i   ਵ ਏ e   ਥ ਉ u   ਠ ਓ o   ਰ ਅ a   ਲ਼ ਆ á

: (ਸੇਲਾ) = ਲਾਈ ਧਨੀ,   . (ਮਿਤਲਾ) = ਨਾਸਿਕਧ ਵਿੰਜਨ ਸੂਚਕ,   ' (ਘੇਤਲਾ) = ਸ਼ਬਦਖਣਡ ਸੂਚਕ,
~ (ਏਵਾਂ) = ਨਾਸਿਕਧ ਸ਼ਵਰ ਸੂਚਕ, ~ (ਰੇਵਾਂ) = ਲੁਪਤਕਾਰ ਰ, | (ਹੇਚਕਾ) = ਵਿਕਾਰੀ ਅ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਲੋਕ ਸਿਕਿ ਤੋਡਪਾਬ = ਵਿੰਜਨ ਵਰਣ (Consonants)

ਪ ਪ p	ਫ ਫ ph	ਬ ਬ b	ਭ ਭ bh	ਮ ਮ m
ਤ ਤ t	ਥ ਥ th	ਦ ਦ d	ਧ ਧ dh	ਨ ਨ n
ਤ੍ਰ ਤ੍ਰ t̥	ਥ੍ਰ ਥ੍ਰ th̥	ਡ੍ਰ ਡ੍ਰ d̥	ਧ੍ਰ ਧ੍ਰ dh̥	ਣ ਣ ਣ
ਚ ਚ ch	ਛ ਛ chh	ਜ ਜ j	ਯ ਯ jh	ਯ੍ਰ ਯ੍ਰ ŋ
ਕ ਕ k	ਖ ਖ kh	ਗ ਗ g	ਘ ਘ gh	ਙ ਙ ਙ
ਯ ਯ y	ਰ ਰ r	ਲ ਲ l	ਵ ਵ w	ਯੁ ਯੁ ڙ
ਸ ਸ s	ਹ ਹ h	ਖ ਖ x	ਡੁ ਡੁ ڻ	ਝੁ ਝੁ ڻh

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਲੋਕ ਸਿਕਿ ਤੋਡਪਾਬ (ਲੇਕਖਾ) = ਸੰਖਧਾ, Numerals

੦ । ੧ ੨ ੩ ੪ ੫ ੬ ੭ ੮ ੯ ੧੦

੦ ੧ ੨ ੩ ੪ ੫ ੬ ੭ ੮ ੯ ੧੦

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਲੋਕ ਸਿਕਿ ਤੋਡਪਾਬ ਸੰਖਧਾਨ ਲਾਈ ਲੋਕ ਸਿਕਿ ਤੋਡਪਾਬ

(ਖੜਦਰ ਹੀ ਕਤਥ ਲੂਰ ਅਰਾ ਕਤਥ ਬੇਧਾਂਖੋ) = ਬਚਵਾਂ ਕਾ ਭਾਸਾ ਜਾਨ ਔਰ ਭਾਸਾ ਵਿਜ਼ਾਨ

ਪਾ (ਪਾ), ਬਾ (ਬਾ), ਮਾ (ਮਾ), ਤਾ (ਤਾ), ਦਾ (ਦਾ), ਨਾ (ਨਾ), ਕਾ (ਕਾ), ਗਾ (ਗਾ), ਜਾ (ਜਾ),

ਰਾਪਾ (ਪਪਾ) = ਰੋਟੀ, ਬਾਬਾ (ਬਬਾ) = ਪਿਤਾਜੀ, ਮਾਥਾ (ਮਮਾ) = Cooked rice, ਭਾਤ।

ਪਲਾਇ (ਪਲਲੇ) = ਦਾੱਤ, ਬਾਈ (ਬਈ) = ਸ੍ਰੂਹ, ਮੁਲਾਕਾ (ਮੇਲਖਾ) = Epiglottis, ਤਪ ਕਣਠ।

ਗਾਲਾ (ਤਤਖਾ) = ਜੀਭ, ਮੁਲਾਕਾ (ਦੁਦੁ) = ਦੂਬ, ਨਰਾਨਾ (ਨਰਟੀ) = Oesophagus, ਗਾਸਿਕਾ।

ਗਾਲਾ ਮੁਲਾਕਾ ਪਲਾਇ, ਬਾਈ, ਮੁਲਾਕਾ, ਮੁਲਾਕਾ ਨਾਨਕ ਸੰਖਧਾਨ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਲੋਕ ਸਿਕਿ ਤੋਡਪਾਬ।

ਗਾਲਾ ਮੁਲਾਕਾ ਨਰਾਨਾ ਗਾਲਾ ਗਾਲਾ, ਮੁਲਾਕਾ ਨਰਾਨਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਲੋਕ ਸਿਕਿ ਤੋਡਪਾਬ।

ਤਾਕਾ ਏਸਾਰੀ, ਪਲਲੇ, ਬਈ, ਮੇਲਖਾ, ਹੋਲੇਮ ਚੀਂਖਨਰ ਖੜਦਰ।

ਤਤਖਾ, ਦੁਦਹਿਨ, ਨਰਟੀ ਤਰਾ ਤੰਝੀ, ਹੋਲੇਮ ਊਜ਼ਨਰ ਖੜਦਰ।।

(ਕੁੱਝੁਖ ਭਾਸਾ, ਸਾਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਕ੃ਤਿਕ ਅਵਦਾਨ ਤਥਾ ਭਾਸਾ, ਵਿਜ਼ਾਨ ਆਧਾਰਿਤ ਲਿਪਿ)

3. ધુમકુડિયા જોગે પુન્દ્રચકા કટ્થા

પુરખર બાંચકા રઅનર – “કુદ્દોય હોલે બેદ્દોય, ઓકકોય હોલે ખુક્ખોય” |

એન્ને લેખમ બાંચકા રઅર્ડી – “પદ્દા–પદ્દા મનર પડહા મની, પડહા–પડહા મનર પહટા અરા પડહા–પહટા ખોંડોરઅર મની રાંજી અરા બેલખા | ઇબડન અખાં ગે લેદ્દે પરિયા તિમ તર્ઝના અરા હોઅના મની પદ્દન્તા ધુમકુડિયા |”

20વીં સદી કે અંતિમ દશક મેં ઝારખણ્ડ અલગ પ્રાંત આંદોલન કે વિચારક એવં વરિષ્ઠ નેતા પદમશ્રી ડૉ રામદયાલ મુણ્ડા કહા કરતે થે – જબ લે આદિવાસી સમાજ કર ધુમકુડિયા ની જાગી અતર અખાં ની ગહજી તબ લે આદિવાસી મનકર ઉબાર નખે | એખન કર બેરા મેં અખાં જગન ધુમકુડિયા હોવેક ચાહી અતર ધુમકુડિયા મેં એગો પુસ્તકાલય, કિતાબ–કોપી સંગે સમાચાર પત્ર અતર છોટમોટ સર્દી–બુખાર કર ટિકિયા સંગે મરહમ પટ્ટી કર સામાન ભી રહેક ચાહી |

21વીં સદી કે આરંભ મેં ભારત દેશ મેં “અમૃત મહોત્સવ” મનાયા જા રહા હૈ | ઇસ અવસર પર દેશ મેં રાષ્ટ્રીય શિક્ષા નીતિ 2020 લાગૂ હો ગયા હૈ | ઇસકે તહત ઝારખણ્ડ સરકાર ને વર્ષ 2022 મેં, આદિવાસી બહુલ ક્ષેત્રોં મેં માતૃભાષા કે માધ્યમ સે પ્રાથમિક શિક્ષા દિયે જાને કા અવસર પ્રદાન કિયા હૈ | માતૃભાષા શિક્ષા વિષય મેં સે હિન્દી એવં અંગરેજી કે અતિરિક્ત ઝારખણ્ડ મેં કુંડુખ (ઉર્ચાવ), મુણ્ડારી, ખડિયા, હો, એવં સંતાલી ભાષા મેં પ્રાથમિક શિક્ષા આરંભ કિયે જાને હેતુ અધિસૂચના જારી કર દિયા ગયા હૈ તથા 1લી સે 3રી કક્ષા કી પુસ્તકોં કા પ્રકાશન કિયા જા રહા હૈ |

માતૃભાષા મેં પ્રાથમિક શિક્ષા કા નિર્ણય, કેન્દ્ર એવં રાજ્ય સરકાર કી ઓર સે શિક્ષા વ્યવસ્થા કા ભારતીયકરણ કિયા જાના તથા કિસી સમાજ કી ભાષા–સંસ્કૃતિ કા સંરક્ષણ ઔર સંવર્દ્ધન તથા રોજગાર કે અવસર કે રૂપ મેં સમજા જાના ચાહિએ | યહ પાઠ્યક્રમ યોજના 5+3+3+4 કે રૂપ મેં પ્રારૂપિત હૈ | ઇસમેં સે પ્રથમ 5 કો 3+2 કે રૂપ મેં વિસ્તારિત કિયા ગયા હૈ | ઇન 5 મેં સે પહલા 3 વર્ષ કા સમય, પૂર્વશિક્ષા કો સૂચિત કરતા હૈ તથા બાદ વાલા 2 વર્ષ, ક્રમશ: 1લી એવં 2રી કક્ષા કા સમય સૂચક હૈ | અર્થાત અબ અભિભાવક અપને બચ્ચોં કો, 3 વર્ષ કા ઉપર પૂરા કરને કે બાદ સરકાર દ્વારા નિયોજિત પૂર્વશિક્ષા કેન્દ્ર મેં ભેંજેંગે, જહું વે નર્સરી મેં 1વર્ષ, એલ.કે.જી મેં 1 વર્ષ તથા યૂ.કે.જી મેં 1 વર્ષ પૂર્વ શિક્ષા કેન્દ્ર ભેંજ કરેંગે | ઇસ તરફ ઉક્ત 5 વર્ષ તક સરકાર દ્વારા પ્રાયોજિત કેન્દ્ર મેં બચ્ચા 2રી કક્ષા ઉત્તીર્ણ કરેંગા | વર્તમાન સમય કે ગ્રામીણ ક્ષેત્રોં કે અધિકતર વિદ્યાલયોં મેં પૂર્વ શિક્ષા યોજના હેતુ 3 સાલ કે બચ્ચે કે લિએ વિશિષ્ટ સ્કૂલી વ્યવસ્થા નહીં હૈ | તબ ઇસ નર્ઝ વ્યવસ્થા કે અંતર્ગત 4 વર્ષ સે 6વર્ષ કે બચ્ચોં કો આંગનવાડી યા શિક્ષા વાટિકા સે જોડને કી બાત કહી જા રહી હૈ | ઇસ તરફ યદિ પૂર્વ શિક્ષા યોજના કો આંગનવાડી સે જો જોડા જાતા હૈ તો યા પ્રશ્ન ઉઠેંગા કિ ક્યા, સમી (કુંડુખ / ઉર્ચાવ બહુલ ક્ષેત્ર) ક્ષેત્ર કે આધે સે અધિક આંગનવાડી સેવિકાએં કુંડુખ (ઉર્ચાવ) ભાષા યા લિપિ નહીં જાનતી હૈ | ક્યા, સમાજ કે લોગ ઇસ સંબંધ મેં કોઈ નિર્ણય લે પાએંગે! અબ સમાજ કો રાષ્ટ્રીય શિક્ષા નીતિ 2020 એવં માતૃભાષા શિક્ષા યોજના પર વિસ્તાર પૂર્વક વિચાર–વિમર્શ એવં નિર્ણય કરને કી આવશ્યકતા હૈ |

એસી પરિસ્થિતિ મેં પરમ્પારિક સામાજિક પાઠશાળા સહ કૌશલ વિકાસ કેન્દ્ર ધુમકુડિયા કા પુનર્જાગરણ કિયા જાના આદિવાસી સમાજ કે લિએ જરૂરી હૈ | પ્રાચીન કાલ મેં ધુમકુડિયા, ગાંવ કા એક શિક્ષણ શાલા સહ કૌશલ વિકાસ કેન્દ્ર કે રૂપ મેં હુआ કરતા થા, જો ગાંવ કે લોગોં દ્વારા હી ચલાયા જાતા થા | ધુમકુડિયા સે શિક્ષિત વ્યક્તિ જો માનવ જીવન કે લિએ ઉપયોગી જ્ઞાન સીખે હુએ કો સુસંસ્કૃત એવં પ્રશિક્ષિત (Trained Person) કહા જાતા થા | બચ્ચોં કો ખેલ–ખેલ મેં ગાના–બજાના–નાચના સીખલાને કે લિએ બુજૂર્ય યા દાદા–દાદી અપને પોતે–પોતિયોં યા બચ્ચોં કો કહા કરતે હૈને – ગુચા નતિયા, ધુમ તાઅ બેચા / લય ખદરો, ધુમ તાઅ બેચા | દૂસરે શબ્દોં મેં કહેં કિ – વહ પદ્ધતિ યા માહૌલ જહું બચ્ચે બચપન મેં ખેલ–ખેલ મેં ગાના–બજાના–નાચના સીખા કરતે હૈને | કુડિયા કા અર્થ છોટા ઘર અથવા કેન્દ્ર હોતા હૈ | ઇસ પ્રકાર – ધુમ્મ તાઅ + કુડિયા મેં સે તાઅ કા લોપ હોને પર ધુમકુડિયા શબ્દ બના | તાઅ શબ્દ ખણ્ડ, પ્રેરણાર્થક ક્રિયા કા મજહી લટખુ (મધ્ય પ્રત્યય) હૈ અથવા પ્રેરણશ્રોત સૂચક હૈ | દાયેં હાથ સે કાર્ય કરને વાલોં કે લિએ માંદર કા બાયાં છોર, ધુમ્મ કા પ્રતીક તથા દાયાં છોર તાઅ કા પ્રતિનિધિ (તાઁએક–તાઁએક કી ધ્વનિ) હૈ | ઇસ તરફ ધુમકુડિયા વહ હૈ જહું બચ્ચે અપને જીવન કે આરંભિક જીવન મેં ગાના–બજાના–નાચના સીખતે હુએ કઠિન રાસ્તોં સે ગુજરકર અપને વ્યક્તિત્વ મેં નિખારપન લાતે હૈને તથા કુડિયા કા અર્થ કેન્દ્ર યા છોટા ઘર હોતા હૈ |

4. રાષ્ટ્રીય શિક્ષા નીતિ 2020 એવં માતૃભાષા શિક્ષા મેં ધુમકુડિયા કી પ્રાસંગિકતા

રાષ્ટ્રીય શિક્ષા નીતિ 2020, દેશ મેં લગ ચુકા હૈ। યહ જ્ઞારખણ્ડ મેં વર્ષ 2022 સે લાગુ હૈ। ઇસકે તહત આદિવાસી બહુલ ક્ષેત્ર મેં 5 આદિવાસી ભાષા (કુંડુખ્ખ / ઉર્ગાવ, મુણ્ડા, ખડિયા, હો એવં સંતાલ) કો માતૃભાષા કે રૂપ મેં 1લી સે 3રી કક્ષા તક પઢાઈ—લિખાઈ કરાયે જાને કી યોજના આરંભ કી જા ચુકી હૈ। ઇસ રાષ્ટ્રીય શિક્ષા નીતિ 2020 મેં જ્ઞારખણ્ડ વાસિયોં કે લિએ ત્રિભાષા શિક્ષા (હિન્દી, અંગરેજી ઔર માતૃભાષા) નીતિ કો આધાર બનાયા ગયા હૈ।

યહ પાઠ્યક્રમ યોજના 5+3+3+4 કે રૂપ મેં પ્રારૂપિત હૈ। ઇસમેં સે પ્રથમ 5 કો 3+2 કે રૂપ મેં વિસ્તારિત કિયા ગયા હૈ। ઇન 5 મેં સે પહલા 3 વર્ષ કા સમય, પૂર્વશિક્ષા કો સૂચિત કરતા હૈ તથા બાદ વાળા 2 વર્ષ, ક્રમશ: 1લી એવં 2રી કક્ષા કા સમય સૂચક હૈ। અર્થાત અબ અમિભાવક અપને બચ્ચોં કો 3 વર્ષ કા ઉમ્ર પૂરા કરને કે બાદ સરકાર દ્વારા નિયોજિત પૂર્વશિક્ષા કેન્દ્ર મેં ભેજેંગે, જહાઁ વે નર્સરી મેં 1વર્ષ, એલ.કે.જી મેં 1 વર્ષ તથા યૂ.કે.જી મેં 1 વર્ષ કી તરહ શિક્ષા કેન્દ્ર ભેજા કરેંગે। ઇસ તરહ ઉક્ત 5 બર્ષ તક સરકાર દ્વારા પ્રાયોજિત કેન્દ્ર મેં બચ્ચા 2રી કક્ષા ઉત્તીર્ણ કરેગા। ઉસકે બાદ 5+3+3+4 મેં સે પહલે 3 વર્ષ કે અંતરાલ મેં બચ્ચો, ક્રમશ: 3રા, 4થા એવં 5વાઁ કક્ષા તથા કરેગા તથા ઉક્ત 5+3+3+4 મેં સે અગલે 3 વર્ષ કે અંતરાલ મેં બચ્ચા, ક્રમશ: 6રા, 7વાઁ, 8વાઁ કક્ષા તથા કરેગા। ઇસી તરહ ઉક્ત 5+3+3+4 મેં સે અંતિમ 4 વર્ષ કે અંતરાલ મેં બચ્ચા, ક્રમશ: 9વાઁ, 10વાઁ, 11વાઁ એવં 12વાઁ કક્ષા તથા કરેગા। ઇસ નર્ઝ યોજના મેં 10વાં બોર્ડ કો નિરસ્ત કિયા ગયા હૈ। અબ 10વાં કે સ્થાન પર 12વાં બોર્ડ હોગા।

વર્તમાન સમય કે ગ્રામીણ ક્ષેત્રોં કે અધિકતર વિદ્યાલયો મેં પૂર્વ શિક્ષા યોજના હેતુ 3 સાલે કે બચ્ચો કે લિએ વિશિષ્ટ સ્કૂલી વ્યવસ્થા નહીં હૈ। તબ ઇસ નર્ઝ વ્યવસ્થા કે અંતર્ગત 4 વર્ષ સે 6વર્ષ કે બચ્ચોં કો આંગનવાડી યા શિક્ષા વાટિકા સે જોડને કી બાત કહી જા રહી હૈ। ઇસ તરહ યદિ પૂર્વ શિક્ષા યોજના કો આંગનવાડી સે જો જોડા જાતા હૈ તો યહ પ્રશ્ન ઉઠેગા કી ક્યા, સમી (કુંડુખ્ખ / ઉર્ગાવ બહુલ ક્ષેત્ર) ક્ષેત્ર કે આધો સે અધિક આંગનવાડી સેવિકાએ ઉક્ત ભાષા યા લિપિ નહીં જાનતી હૈ। ક્યા, સમાજ કે લોગ ઇસ સંબંધ મેં કોઈ નિર્ણય લે પાએંગે! અબ સમાજ કો રાષ્ટ્રીય શિક્ષા નીતિ 2020 એવં માતૃભાષા શિક્ષા યોજના પર વિસ્તાર પૂર્વક વિચાર–વિમર્શ એવં નિર્ણય કરને કી આવશ્યકતા હૈ।

વૈસે પૂર્વ મેં સમી ગાંવ–ટોલા મેં અવસ્થિત પારમ્પરિક સામાજિક પાઠશાલા ધુમકુડિયા મેં ઉર્ગાવ સમાજ કે બચ્ચોં કો 7વાઁ વર્ષ, પ્રવેશ કરાયા જાતા થા। પ્રત્યેક માતા–પિતા અપને બચ્ચોં કે લિએ બૈઠને લિએ કણ્ડો યા પિટરી, રોશની કે લિએ ટર્ટઠી ઔર કરંજ તેલ કે સાથ માઘ મહીને મેં ધુમકુડિયા પહુંચાયા કરતે થે। આરંભિક સમય મેં લડકે–લડકિયોં સમી

સાથ–સાથ ઉઠતે–બૈઠતે તથા જીવન જીને કે તરીકે સીખા કરતે થે। ઉમ્ર બઢને કે સાથ લડકિયોં કો માનસિક તથા શારીરિક વિકાસ હોને કે સાથ જબ ઉનકા માસિક ધર્મ આરંભ હોતા થા તો ઉન્હેં પેલ્લો એડપા પ્રવેશ કરાયા જાતા થા। પેલ્લો એડપા મેં લડકો કો પ્રવેશ વર્જિત હોતા થા। ધીરે–ધીરે ઉમ્ર બઢને કે સાથ શાદી કે લિએ બાતચીત તથા હોને પર લડકે–લડકિયોં કો ધુમકુડિયા સે વિદાઈ દી જાતી થી।

ઇસ પારમ્પરિક ધુમકુડિયા મેં સુનકર બોલને તથા દેખકર બોલને કી કલા વિકસિત થી, પરન્તુ દેખકર લિખને એવં પઢને કી કલા વિકસિત નહીં થી, જિસકે ચલતે પારમ્પરિક ધુમકુડિયા, આધુનિક સ્કૂલ કા સામના નહીં કર પાયા ઔર સમય કી તુલના મેં પિછડકર, બિછડ ગયા।

ઇસ વિષય પર દિનાંક 13 માર્ચ 2022 કો સમ્પન્ન ‘કુંડુખ્ખ ભાષા, શિક્ષા એવં ધુમકુડિયા’ વિષયક કાર્યશાલા મેં મુખ્ય અતિથિ, કાર્મિક, પ્રશાસનિક સુધાર એવં રાજભાષા વિભાગ, જ્ઞારખણ્ડ કી પ્રધાન સચિવ શ્રીમતી વંદના દાદેલ ને કહા – “આદિવાસીયોં કો દેશ કી મુખ્ય ધારા સે જુડ્ધને કે સાથ અપને સાંસ્કૃતિક વિરાસત કો બચાને કે ઉપાય પર ભી કાર્ય કરના હોગા। સરકાર દ્વારા ‘ધુમકુડિયા’ નિર્માણ કા કાર્ય કરાયા જા રહા હૈ, પર ધુમકુડિયા કી આત્મા કો જગાને કા કાર્ય તો સમાજ કે લોગ હી કરેંગે।’

વર્તમાન પરિસ્થિતિ મેં નિર્મ પ્રશ્ન સ્વયં સે કરેં –

1. ક્યા, કુંડુખ્ખ સમાજ કે લોગ ઇસ નર્ઝ ચુનૌતી કા સામના કરને કે લિએ તૈયાર હૈ?

2. ક્યા, પૂર્વ શિક્ષા યોજના કે અન્તર્ગત, ઉરાંવ બહુલ ક્ષેત્રો મેં આંગનવાડી કે સ્થાન પર ધુમકુડિયા કો સ્થાપિત કિયે જાને હેતુ કેન્દ્ર એવં રાજ્ય સરકાર સે અપની માંગ રખા જાએ।

3. ક્યા, પૂર્વશાલા યા આંગનવાડી કી તરહ ધુમકુડિયા કે લિએ Para teacher કી તરહ અનુશિક્ષક એવં સરકારી પઠન–પાઠન સામગ્રી સરકારી વ્યવસ્થા સે સહાયતા મિલેગી?

4. ગાંવ સ્તર મેં બચ્ચોં કો પર્યાપ્ત શિક્ષા કા અવસર મિલને સે વે નશાપાન એવં drug addiction સે બચા પાએંગે।

આલેખ એવં પરિકલ્પના – શ્રી મહાદેવ ટોપ્સો (સાહિત્યકાર) એવં ડૉ. નારાયણ ઉર્ગાવ (સંસ્થાપક, તોલોંગ સિકિ)

5. જય ધરમે / દાદ શાશ્વત

દાદ શાશ્વત

જય ધરમે

દાદ શાશ્વત

જય ધરમ

જોણ કલયક,

કટલયણ કલયક, અરણ્યદીક-પરઃપરઃક, બાળા

થાણક, શાશ્વત કણલાદ, શાશ્વત નાલ, શાશ્વત ગ્રાનાલ,

બાડાન્નાન્ન-પાણલાંદ, ગ્રાન્નાન્ન એન્ન, જાણાન્ન-લાંનઃન,

નાાંના ૧૨૧ાલ, એન્નાન્ન ૧૨૧ાલ, પણશા-પાણલાંદ. ૧૩ાં લાંના

અચલણાન્ના ઇંદ્રાન્નાન્ન, બરાણાન્ના ઇંદ્રાન્નાન્ન, રાણાન્ન થાણાન્ન,

થાંન્નાન્ન ના લાંનાન્નાન્ન, એન્નાન્ન ઇંદ્રાન્ન-યશશ જનાન્ન ૧૪ા

નાના-નાના ૭બાણાન્ન ગ્રાનાન્નાન્ન ગ્રાન્નાન્નાન્ન, શાશ્વત કણાન્ન,

નાનાન્ન નાનાન્ન નાનાન્ન, શાશ્વત નાનાન્ન નાનાન્ન નાનાન્ન.

રાંનાન્નાન્નાન્ન - રાંનાન્નાન્ન, રાંનાન્નાન્ન, રાંનાન્નાન્ન.

અના ઉંગુ,

ઉરમિન ઉંગુ, સિરિજ'ઉ-પો:સ'ઉ, મયા નનુ ધરમે ઉરબય,
ધરતી—અયંગ, ધરમી—સવંગ, મય્હદેવ—પરબર્ઝીત, કરમ—દેવ, ચન્દ્રદો—બી:ડી,
ચા:લા—અયંગ, દેબી—અયંગ, પુરખા—પચબલ | અર્ખઆ બલ્લા, સુમરારઆ
લગદમ, ગોહરારઆ લગદમ, ઓહારી નનકે, મલદવ તી બછાબઅકે, દ:વ
લૂર—ઘોખ વિઅકે દરા જિયા—કયા એંઘ્યન સવંગિયા કમનુમ,

ધરમ ઉઃખા તી બિલ્લી તરા હોઅર, ધરમે રા:જીન ધરતાઅકે |

ઓ'લગ્ગાદમ — ઓ'લગ્ગી, ઓ'લગ્ગી, ઓ'લગ્ગી |

ધુમકુડિયા કા પતન ક્યોં ઔર કેસે હુआ –

વૈસે ધુમકુડિયા કે પતન કા સહી–સહી કારણ તો અજ્ઞાત હૈ। પર ગાঁંબ સમાજ કે લોગોં સે બાતચીત કરને પર કુછ ઐતિહાસિક ઘટના ક્રમ પ્રકાશ મેં આતા હૈ। છોટાનાગપુર કે મહારાજા કા પુરાના કિલા ઝારખણ્ડ મેં રાંચી જિલા કે રાતુથાના ક્ષેત્ર મેં અવસ્થિત હૈ। રાતુથાના મહારાજા કે સમય કાલ મેં અંગરેજી દુકુમત તથા રાજા–જંમીદાર કે અન્યાય કે ખિલાફ કર્ઝ આદિવાસી આંદોલન હુએ। વર્ષ 1830–31 મેં કોલહાન ક્ષેત્ર મેં કોલ વિદ્રોહ હુઆ તથા વર્ષ 1831–32 મેં લરકા આંદોલન હુઆ। ભારતીય ઇતિહાસ મેં લરકા આંદોલન કે ઇસ ક્રાંતિકારી નાયક એવં ઉનકે પરિવાર–કુટુંબ કે લગભગ 150 સે અધિક સદસ્ય એક હી દિન તથા એક હી જગહ શહીદ હુએ। જિસે ભારતીય ઇતિહાસ મેં નજર અંદાજ કર દિયા ગયા। સન્ 1832 ઈંચ કા લરકા આંદોલન, એક અસહયોગ આન્દોલન કે સાથ ગુરિલા આંદોલન ભી થા। લોગ છોટાનાગપુર કે મહારાજા કો લગાન દેના બંદ કર દિયે થે। સિસર્ઝ (ગુમલા) કે જંમીદાર પરિવાર કે શ્રી રાજકિશોર શર્મા જી કા કહના હૈ કે લરકા આંદોલન ઇતના ભયાવાહ થા કે રાતુથાના મહારાજા (છોટાનાગપુર કે મહારાજા) કા કોષાગાર ખાલી હો ગયા ઔર ઉનકે પૂર્વજોને ને મહારાજા કા ફૌજ (ઘોડા–હાથી સહિત) કો 9 મહીના તક સંરક્ષણ દિયા। ઇસકે બદલે મેં મહારાજા ને જંમીદારી કે લિએ 28 ગાંબ દિયે। વહ દૌર, અંગરેજી શાસન કે લિએ ભી ચુન્નાતિ થા, જિસે અંગરેજોને એક નર્ઝ યુક્તિ સે કામ કિયા। લરકા આંદોલન કે નાયક અમર શહીદ વીર બુધૂ ભગત કે શહાದત કે બાદ, અંગરેજ શાસક અંગરેજી સ્કૂલ ખોલને લગે ઔર બચ્ચોનો અંગરેજી પઢાને લગે ઔર અંગરેજી પઢે લોગોનો બાબુ બનાને લગે। બીર બુધૂ ભગત કે ઇસ ગોરિલા આંદોલન ને અંગરેજોને શાસન કા તરીકા બદલને કો વિવસ કિયા। સર્વ પ્રથમ અંગરેજોને લરકા આંદોલન કી નીંવ પડ્હા ઔર ધુમકુડિયા કો કમજોર કરના આરંભ કિયા। ઇસ યોજના કે ક્રમ મેં અંગરેજોને ને અમેરિકા ઔર અફ્રિકા કી તરહ છોટાનાગપુર મેં સ્કૂલ એવં કચહરી ખોલે। વર્ષ 1834 મેં રાંચી શહર મેં પહ્લા સ્કૂલ સ્થાપિત કિયા ગયા। ધીરે–ધીરે અંગરેજોનો દ્વારા ચર્ચ કી મદદ સે કર્ઝ સ્કૂલ ખોલે ગયે। સમય બીતને કે સાથ વર્ષ 1900 મેં અમર શહીદ બિરસા મુણ્ડા કા આંદોલન હુઆ। લોગ અંગરેજ સરકાર ઔર રાજશાહી–જંમીદારી વ્યવસ્થા સે લડ રહે થે। ઇન સબકે બીચ અંગરેજી સમય મેં આદિવાસી જનમાનસ કે બીચ ચર્ચ દ્વારા પ્રાથમિક સ્કૂલ એવં અસ્પતાલ ભી ખોલા જાને લગા। અંગરેજ અપની હિત મેં યા કૂટનીતિ મેં આદિવાસીઓને

કે બીચ અપની ધર્મ–સંસ્કૃતિ કા પ્રચાર તો કિયે, જિસકા અસર યહોઁ કે લોગોં પર પડા। સન્ 1909 મેં ચર્ચ સમર્થિત “તપસંઘ” ને ઈસાઈ આદિવાસીઓનો અખડા ખેલને સે મના કિયા ઔર અખડા ખેલને વાલોં અપને લોગોં પર આઠ આના જુર્માના ઘોષિત કિયા। ઇસ મુહિમ સે ઉર્ધ્વ સમાજ મેં ઈસાઈ આદિવાસી ઔર સાંસ્કૃતિક આદિવાસી નામક ખાઈ બન ગઈ। ચર્ચ દ્વારા શિક્ષા જગાને મેં ઉર્ધ્વ બહુલ ક્ષેત્ર પુરાના સિસર્ઝ થાના ક્ષેત્ર મેં 1936 મેં 05 પ્રાથમિક સ્કૂલ ચર્ચ કે દ્વારા ખોલા ગયા જો અભી ભી ચલ રહા હૈ। ઇન નર્ઝ વ્યવસ્થા કે શિક્ષણ કેન્દ્ર, પૌરાણિક વ્યવસ્થા કે શિક્ષણ કેન્દ્ર સે વિકસિત એવં નેત્ર ગ્રાહ્ય થે। કહા જાતા હૈ – આદિવાસીઓનો બીચ જો દિખતા હૈ વહી ચલતા હૈ ઔર જો નહીં દિખતા હૈ, વહ વિલુપ્ત હો જાતા હૈ। પૌરાણિક ધુમકુડિયા મેં લેખન કલા કા આભાવ થા, જો આધુનિક સ્કૂલ કે આને કે બાદ, વિલુપ્ત હોને કે કગાર પર હૈ। ઇસ તરહ અંગરેજી શાસન મેં પડહા–ધુમકુડિયા કમજોર હુએ ઔર જિસ ગાંબ મેં ચર્ચ સ્થાપિત હુએ ઉસ ગાંબ મેં અખડા દો ભાગ મેં બંટ ગયા। યહ તથ્ય હૈ કે ચર્ચ સમર્થિત સ્કૂલોને નવીન શિક્ષા કા પ્રસાર હુએ, જિસસે સભી લાભાન્ધિત હુએ।

ધીરે–ધીરે સમય અંતરાલ મેં નર્ઝ શિક્ષા વ્યવસ્થા વાલે શિક્ષણ સંરક્ષણ કે સામને, પારમ્પરિક પાઠશાલા ધુમકુડિયા, નહીં ટિક પાયી, ક્યોંકિ આધુનિક સ્કૂલ મેં નેત્ર ગ્રાહ્ય ષિક્ષા પ્રણાલી અર્થાત લિખને–પઢને કા તરીકા થા ઔર યહ સ્કૂલ રોજગાર સે જોડતા થા। ઐસી સ્થિતિ મેં લોગ નર્ઝ વ્યવસ્થા કી ઓર મુડને લગે। યહ નર્ઝ વ્યવસ્થા, લોગોનો ષિક્ષા ઔર રોજગાર સે તો જોડા, પર અપની મિટ્ટી કી સુગંધ સે કિનારા હોને કે આરોપ સે બચ નહીં પાયા। લમ્બે સમય કાલ કે આદિવાસી આંદોલન હોતે રહે ઔર ઝારખણ્ડ રાજ્ય કા ભી ગરન હો ગયા। ઇધર કેન્દ્ર સરકાર એવં ઝારખણ્ડ સરકાર રાટ્રીય ષિક્ષા નીતિ 2020 મેં માતૃભાષા ષિક્ષા લગા ચુકી હૈ।

અબ સમય હૈ રાટ્રીય ષિક્ષા નીતિ કે તહત ગાંબ મેં ધુમકુડિયા સ્થાપિત હો તથા ધુમકુડિયા કે બગલ મેં અખડા ભી જગે, તબ શ્રુતિ સાહિત્ય કે સાથ લિખિત સાહિત્ય વિકસિત હોણા। અબ આદિવાસી ગાંબ કે Pre-school education ષિક્ષા વ્યવસ્થા મેં, રાજ્ય સ્તર પર કુંડુખ ભાષી ક્ષેત્ર મેં ધુમકુડિયા કો શામિલ કિયા જાએ। ઐસા હોને પર સમાજ કી ભાષા ઔર સંસ્કૃતિ દોનોં સંરક્ષિત તથા સવંદ્રિત હો પાએગી।

સમાજ મેં ધુમકુડિયા કા પતન કે કારણ પર એક લોકકથા ઇસ પ્રકાર હૈ –

પૂર્વ મેં કિસી સમય, ધુમકુડિયા સે ઘર લૌટને કે ક્રમ મેં દો બચ્ચોં (એક હી પરિવાર કે ભાઈ–બહન) કો દો બાઘ દ્વારા ઉઠાકર લે જાયા ગયા તથા ગાંવ વાળેં કે ખોજબીન કે બાદ ભી વે બચ્ચે નહીં મિલે। તબ સે લોગ ગ્રામ દેવતા કી ઇચ્છા કા સંકેત માનકર અપને બચ્ચોં કો ધુમકુડિયા ભેજના છોડ દિયે તથા રોગે ખેદના અનુષ્ઠાન કર એક ગાંવ સે દૂસરે ગાંવ તે સૂચના પહુંચાયે। જિસસે યહ ઘટના કી સૂચના દૂર–દરાજ તક પહૂંચ ગઈ ઔર ધીરે–ધીરે ગાંવ–સમાજ મેં ધુમકુડિયા કા ચલન કમ હોતા ગયા। પર વર્તમાન મેં ધુમકુડિયા કી આવશ્યકતા કો દેખતે હુએ ઇસે ભવિષ્ય મેં આને વાલે ખતરે સે બચને કે સાથ પુનર્ગઠન કરના હી હોગા। અર્થાત બચ્ચોં કી શિક્ષા એવં ઉન્નતિ કે લિએ અભિભાવક કી જાગરૂકતા તથા જિમ્મેદારી કો આવશ્યક બનાનાહોગા। (યહ ઉદ્ધરણ ટીઓઆર૦આઇ૦, રાંચી કે પુસ્તકાલય કી એક પુસ્તક કે ધુમકુડિયા શીર્ષક સે લિયા ગયા હૈ।)

ધુમકુડિયા કા પુનર્ગઠન એવં સંપત્તિકરણ ક્યોં ?

વર્તમાન મેં, ગાંવ–ઘર મેં રહ રહે લોગ અપને કો કમજોર ઔર દિષાહીન સમજાને લગે હૈને। કયા, હમારે પૂર્વજી કમજોર ઔર દિષાહીન હૈને? કયા, હમ સભી કમજોર ઔર દિષાહીન હૈને? ઇન પ્રભ્યોની કુદુરુત્વની કે લિએ હમેં સ્વયં સે પ્રભ્ય કરના હોગા – “કયા, જિસ સમય હમારે પૂર્વજોની પાસ સ્કૂલ–કાલેજ, થાના–પુલિસ, કોર્ટ–કચહરી, મંદિર, મસ્ઝિદ, ગિરજા ઇત્યાદિ નહીં પહુંચા થા, ઉસ સમય હમારે પૂર્વજોની ને કિન શક્તિયોની કુદુરુત્વની કે બલ પર અપને સમૂહ કો એકસૂત્ર મેં બાંધકર રખા ? કયા, હમલોગ ઉન તાકતોની કો સંજોકર રખ્ય પાયે હૈને? કયા, હમ અપને પૂર્વજોની કુદુરુત્વની કો સુરક્ષિત રખ્ય પાયે હૈને? દુનિયાની કો સામને ખડ્ઢા હોને કે લિએ હમેં ઉન શક્તિયોની સંપત્તિકરણ કરના હોગા। હમ સભી કો પૂર્વજોની ને પરમ્પરાગત આદિવાસી કુદુરુત્વની સમાજ કો સમૂહ મેં બાંધકર રખને એવં સામાજિક ધરોહરોની કો અગલી પીઢી તક પહુંચાને કે લિએ સાત પહરેદાર શક્તિયોની કુદુરુત્વની આનેક બદલાવ એવં દબાવ (રાજનૈતિક, સાંસ્કૃતિક એવં ધાર્મિક) કે બીચ સમાજ કો બચાકર રખ્ય પાયે। ધુમકુડિયા જેસી પરમ્પરાગત સામાજિક પાઠશાળા મેં પ્રશિક્ષિત હોકર ધમસરકા (સુસંસ્કૃત વ્યક્તિ) આલ બનના હી ઇસકા મૂલ ઉદેશ્ય રહા હૈ।

યે શક્તિયોની હૈને—

1. અખડા

2. ધુમકુડિયા
3. ચાલા અયંગ (ચાલા અયંગ / સરના માય)
4. દેબી અયંગ (દેબીગુડી / ગાવું દેવતી)
5. પદ્મા સબહા (ગાવું સભા / ગ્રામ સભા)
6. પડ્હા (પડ્હા–પાટ)
7. બિસુસેન્દ્રા આદિ।

પરમ્પરાગત આદિવાસી સમાજ ઔર ઇસકી વ્યાખ્યા –

1. અખડા – અ + ખ + ડા – અખાંડા (જાનના) ગે ખટના (ષારીરિક શ્રમ કરના) અરા સકિસ્તા નુ રઅના (મર્યાદા એવં અનુષાસન મેં રહના) અરા અખ્ખકન એદના દરા સંગોઠ નુ નેવર્ઝ નનના (ન્યાય કરના) અંજા। ષારીરિક શ્રમ કર સીખને કા સ્થળ એવં અનુષાસન બનાયે રખતે હુએ સમાજ મેં ન્યાય સ્થાપિત કરને કા સ્થળ। ત્યોહાર કે દિન ગાંવ કા અખડા મેં 4 પીઢીની કે લોગ અપની મર્યાદા કે અન્દર એક સાથ નાચતે–ગાતે હૈને।

2. ધુમકુડિયા – યહ ગાંવ કી એક પારમ્પરિક સામાજિક પાઠશાળા એવં કૌશલ વિકાસ કેન્દ્ર હૈ। પ્રાચીન કાલ સે હી યહ ગાંવ મેં એક ષિક્ષણ સંસ્થા તથા કૌશલ વિકાસ કેન્દ્ર કે રૂપ મેં હુઆ કરતા થા, જો ગાંવ કે લોગોનું દ્વારા હી ચલાયા જાતા થા। ધુમકુડિયા મેં બચપન સે જવાની તક માનવ જીવન કે લિએ ઉપયોગી જ્ઞાન સે પ્રશિક્ષિતહોકર નિખારા હુઆ વ્યક્તિ કો ધમસરકા આલ (પ્રશિક્ષિત એવં સુસંસ્કૃત વ્યક્તિ) અર્થાત �Trained Person કહા જાતા થા। બચ્ચોની કો જબ ખેલ–ખેલ મેં ગાના–બજાના–નાચના સીખાના હોતા હૈ તો બચ્ચોની કો કહા જાતા હૈ – ગુચા નતિયા, ધુમ તાઅ બેચા / લગે ધુમ તાઅ બેચા। દૂસરે શબ્દોની કે કહેં કે વહ પદ્ધતિ યા માહૌલ જહાં બચ્ચે બચપન મેં ખેલ–ખેલ મેં ગાના–બજાના–નાચના સીખા કરતે હૈને। કુડિયા કા અર્થ છોટા ઘર અથવા કેન્દ્ર હોતા હૈ। ઇસ પ્રકાર – ધુમ તાઅ + કુડિયા શબ્દ મેં તાઅ કા લોપ હોને પર ધુમકુડિયા શબ્દ બના। દરઅસલ તાઅ ધ્વનિ પ્રેરણાર્થક ક્રિયા કા મજહી લટખું (મધ્ય પ્રત્યય) હૈ અથવા પ્રેરણા કા દ્વારા હોતા હૈ। યહ મધ્યમ પ્રત્યય, કુદુરુત્વ ભાષા મેં પ્રેરક અર્થાત સીખાના વાળે કા બોધક હૈ। યહાં ધુમકુડિયા શબ્દ નનરકી તિંગિર'ઊ કો સૂચિત કરતા હૈ। ઇસ તરહ ધુમકુડિયા વહ હૈ જહાં બચ્ચેઅપને જીવન કે આરંભિક સમય મેં ગાના–બજાના–નાચના સીખતે હુએ કાઠિન રાસ્તોને ગુજરકર અપને વ્યક્તિત્વ મેં નિખારપન લાતે હૈને ઔર ધીરે–ધીરે ધમસરકા અવર્સ્થા કી ઓર બદ્ધતે હૈને તથા કુડિયા કી અર્થ કેન્દ્ર યા છોટા ઘર હોતા હૈ।

इसी तरह से गांव में जब कभी नवजवान लड़के—लड़किया अखड़ा में लय—ताल के साथ नाचते गाते हैं तो बड़े बुजूर्ग लोग, प्रशंसा करते हुए कहा करते हैं — इन्हा गा जोंखर—पेल्लर अक्य दव बेचा लगियर धुम्म—धुम्म खरखा लगिया। धुम्म—धुम्म खरखना अरा बेचना का अर्थ — अनुशासित तरीके से नाच—गान करना। वहीं पर जब लड़के—लड़कियाँ अखड़ा में लय—ताल को बिगाड़ते हुए नाच—गान करते हैं, तो बुजूर्ग लोग मना करते हुए कहते हैं — नीम नला—बेचा बल्ला लगदर, धम्म—धुम्म खरखा लगी। यहां पर धम्म—धुम्म खरखना अरा बेचना का अर्थ — अनुशासनहीन तरीके से अथवा राग—रंग के विपरित नाच—गान करना एवं सीखना समझा जाता है। वहीं पर धुम्म—धुम्म खरखना अरा बेचना का अर्थ — अनुशासित तरीके से नाच—गान करना एवं सीखना होता है। धुम्म—धुम्म + कुड़िया का अर्थ वैसा स्थल या केन्द्र जहां अनुशासित तरीके से नाच—गान करने एवं सीखने की गूंज उठती हो। इस तरह कहा जा सकता है कि धुम ताअ + कुड़िया से धुमकुड़िया शब्द बना है। बच्चा जब गाना—बजाना—नाचना सीखता है तो इस तरह के शब्द का प्रयोग किया जाता है। इस धुमकुड़िया का धुम Pre education या Play School का परिचायक है तथा धुम में कुड़िया जुड़ने से बढ़ते उम्र के साथ Boys and girls education में परिवर्तित हो जाता है जो धुमकुड़िया ती उरुखका धमसरका आल (प्रशिक्षित एवं सुसंस्कृत व्यक्ति) बनता है। ठीक इसके विपरीत थमसरका का अर्थ सभी तरह से थका हुआ या हारा हुआ या दिवालिया घोषित व्यक्ति होता है।

3. चाला अयंग (सरना माय) — चाल चिअउ अयंग। गाँव की विशेष दैवीय शक्ति जहाँ सरहूल के अवसर पर विशेष पूजा—अर्चना, गाँव के सभी लोगों द्वारा मिलकर किया जाता है। चालाथान / पिण्डी = चालास्थल।

4. देबी अयंग (देबीगुड़ी अड्डा) — दव ननु मेद मलका, अयंग छाव नु संगरा चिअउ सवंग। देवाँ/देव सवंग तली। देवाँ बिई = देबी। वैसा पूजा स्थल, जहाँ स्त्री—पुरुष, युवक—युवतियाँ, बच्चे सभी जाया करते हैं। थान = स्थल। हो भाषा में दव ननु मेद मलका सवंग को देवाँ कहा जाता है तथा अनिष्टकारी को दाँड़ी कहा जाता है। कुँडुख में अनिष्टकारी शक्ति को नाद कहा जाता है। अंगरेजी में देव या देवाँ को Good spirit तथा नाद या दाँड़ी को Bad spirit कहा जाता है। देबी अयंग गही गुँडुरका अड्डा।

5. पददा सबहा (गांव एवं गांव सभा) — गाँव की सभा। सबृति (प्रमाण) पुराबअना मलता सबृति चिअना अड्डा।

पाट ओककना — वयस्कों को विशेष ज्ञान सीखने हेतु गुरु परम्परा में शामिल होना।

6. पड़हा — पड़हा का अर्थ पड़ा (टोला पड़ा) नु पाड़ा अरा पड़ा नु पड़गरआ। कई गाँव वाले एक साथ मिलकर एक पड़हा का गठन किया करते हैं। पड़हा का कार्य — अपने कबिला समूह को बाहरी दबाव से बचाना तथा कबिलाई समाज के अन्दर अनुशासन बनाये रखना एवं पड़हा के अन्दर रक्त की शुद्धता को बरकरार रखना समझा गया है।

7. बिसुसेन्दरा (बसआ गे सेन्दरा) — रुढ़ी परम्परावादी सामाजिक व्यवस्था के अन्तर्गत बिसुसेन्दरा एक उच्चतम सामाजिक तथा न्यायिक सभा है। जब किसी मामले का निस्पादन गाँव सबहा के अन्तर्गत निपटारा नहीं हो पाता है, तब वह मामला पड़हा के अन्तर्गत पहुंचता है तथा जब पड़हा के अन्तर्गत भी निपटारा नहीं हो पाने पर वह मामला बिसुसेन्दरा में पहुंचाया जाता है। बिसुसेन्दरा वर्ष में एक बार होनेवाला एक विशेष सबहा है जो परम्परागत कुँडुख समाज के अन्दर एक उच्चतम सामाजिक तथा न्यायिक सबहा के रूप में बैसाक महीने में आयोजन होता रहा है। इस बिसुसेन्दरा के निर्णय, सबों के लिए मान्य होता था और यदि जो वहाँ के सामाजिक निर्णय को नहीं मानता था या जो समाज हित में कलंकित पाये जाने पर, वैसे लोगों का सामुहिक सेन्दरा भी हो जाया करता था। परन्तु धीरे—धीरे वह मानव सेन्दरा प्रथा समाप्त हो गयी है।

विकसित मनुष्य की आवश्यक आवश्यकता :-

1. रोटी 2. कपड़ा 3. मकान 4. स्वास्थ्य 5. शिक्षा 6. अध्यात्म।

अथवा

1. रोटी 2. कपड़ा 3. मकान 4. स्वास्थ्य 5. शिक्षा 6. अध्यात्म। // 7. रोजगार।

गाँव की वर्तमान समस्या के समाधान हेतु इन शक्तियों को फिर से जोड़ने एवं स्थापित करने की आवश्यकता है। आज के दौर में समाज को निम्नांकित प्रज्ञों के उत्तर ढूँढ़ने होंगे :-

1. वर्तमान समय में सरकारी नौकरी पाने के लिए कुँडुख भाषा में परीक्षा लिखना पड़ता है। ऐसे में यदि हमारे बच्चे

પરીક્ષા મેં પાસ નહીં કરેંગે તો ઉન્હેં નૌકરી કેસે મિલેગી ?
ક્યા, હમ ઇસકે લિએ તૈયાર હું ?

2. હમારે બચ્ચે માઁ-પિતાજી એવં બુજુગ્ગોની કા કહના નહીં
માનતે હું, ક્યોં ?
3. હમારે બચ્ચે નષાખોરી એવં બુરી આદત કી ઓર જા રહે હું,
ક્યોં ?
4. હમારી માતૃભાષા એવં નેગચાર મિટતે જા રહા હૈ, ક્યોં ?
5. હમારી પરમ્પરા એવં પુરખોની કા આદર્શ કેસે બચેગા ?
6. હમારે બચ્ચે પઢાઈ-લિખાઈ મેં કેસે આગે બढેંગે ?
7. હમેં દૂસરે લોગ નિમ્નતર સમજતે હું, ક્યોં ?
8. અખડા, ક્યોં સૂના હુંબા ?
9. ધુમકુડિયા, ક્યોં મિટ ગયા ?
10. પડ્હા, ક્યોં નહીં બૈઠતા હૈ ?

ગાંધી કી સમસ્યા એવં સમાધાન કે ઉપાય :—

ઉપરોક્ત સમસ્યા કે સમાધાન હેતુ અંતિમ તીન પ્રશ્નોની કા ઉત્તર દુંઘુંના હી સમસ્યા કે સમાધાન કા દ્વાર ખોલતા હૈ। પૂર્વજોની ને
વર્ષોની અનુભવ કે આધાર પર યાં માર્ગ તૈયાર કિયા થા, કિન્તુ
હમ સબોને ઇસે ત્યાગ કર ભારી ભૂલ કી ઔર અબ હમેં
પછતાવા હો રહા હૈ। વર્તમાન ભૂમણ્ડલીકરણ કે દૌર મેં અપને
ગાંધી-સમાજ કો આધુનિક વ્યવસ્થા કો અપનાને કે સાથ
અંતિમ તીન પ્રશ્નોની કે ઉત્તર કે અનુરૂપ ચલના પડેંગા તથી
સમાધાન નિકલેંગા।

સમાધાન કે ઉપાય —

1. ગ્રામસભા (પદ્દા સબહા) કો સબળ ઔર પ્રગતિશીલ બનાના।
2. પડ્હા કો સબળ ઔર પ્રગતિશીલ બનાના।
3. અખડા ફિર સે સજે, અખડા ફિર સે ગહજે। પદ્મશ્રી ડાં રામદયાલ મુણ્ડા જી કહા કરતે થે – જે નાચી સે બાચી।
4. ધુમકુડિયા પુનર્ગઠિત હો। ડાં મુણ્ડાજી કહા કરતે થે –
અખડા કે પાસ હી એક ધુમકુડિયા હો, જહાં પુસ્તકાલય એવં
દૈનિક સમાચાર પત્ર કે સાથ પ્રાથમિક ઉપચાર કી સામગ્રી ભી
હો। ધુમકુડિયા સે શિક્ષિત વ્યક્તિ કો ધમસરકા આલ અર્થાત
Trained person યા કઠિન મેહનત સે તૈયાર હુંબા અથવા
તપકર નિખરા હુંબા વ્યક્તિ। ગાંધી સ્તર પર શિક્ષા એવં સ્વાસ્થ્ય
કે સાથ સામંજસ્ય સ્થાપિત કરના હોંગા ઔર આજ કે
ડિજિટલ યુગ મેં ઐસા સંભવ હો સકતા હૈ। ઇસકે લિએ વજન

મશીન, ડિજિટલ બ્લડ પ્રેસર મશીન, પલ્સ આક્સિમીટર મશીન
ઔર થર્મામીટર આદિ ઉપકરણો કી આવશ્યકતા હોગી। ઇન
ઉપકરણો કે માધ્યમ સે થોડા સા પ્રશિક્ષણ દેકર લોગોની કો
જાગરૂક કિયા જા સકતા હૈ। ઇસ જાગરૂકતા કા ફાયદા
જરૂરતમંદ લોગોની કો સમય રહતે અસ્પતાલ પેંહુચાયા જા
સકતા હૈ।

5. હમારે ભાઈ-બહન અનુસૂચિત જનજાતિ પ્રમાણ પત્ર (આદિવાસી)
કે માધ્યમ સે આગે બઢ રહે હું કિન્તુ જિસકે સહારે વે આગે બઢ
રહે હોતે હું ઉન સહારોની કો મુઢકર દેખ નહીં પા રહે હું। યદિ
આગે બઢે હુએ લોગ અપની કમાઈ કા એક પ્રતિષ્ઠત હિસ્સા ગાંધી
કે ધુમકુડિયા કો દાન કરે તો શાયદ ગાંધી કી સમસ્યા કા
સમાધાન હો જાય। ક્યા, આદિવાસી ઐસા કરને કી ઇચ્છા
રખતે હું ? યદિ, ઇચ્છા રખતે હું તો ઇસ કાર્ય કો આગે બઢાએં।

ધુમકુડિયા કે પુનર્ગઠન કા ઉદેષ્ય :—

1. ભાષા-લિપિ, સંસ્કૃતિ, પરંપરા, રીતિ-રીવાજ આદિ કી
રક્ષા।
2. ગ્રામીણ શિક્ષા કે માધ્યમ કો માધ્યમ બનાકર વર્તમાન
શિક્ષા કી ઊંચાઈ તક પેંહુચના।
3. કૃષિ એવં વન આધારિત રોજગાર ઉન્મુખ શિક્ષા।
4. સામાજિક નેતૃત્વ કે લિએ લોગોની કો તૈયાર કરના।
5. સરકાર દ્વારા સંચાલિત કાર્યક્રમોની કો પ્રતિ લોગોની મેં
જાગૃતિ લાના।
6. સ્વાસ્થ્ય જનશિક્ષા કા પ્રચાર-પ્રસાર।
7. ગ્રામીણ ક્ષેત્રોની શિક્ષા કો અવસર દિલાના એવં પ્રચાર-
પ્રસાર કરના।

સંરચના :—

ધુમકુડિયા કે સદસ્યોની કો ચાર વર્ગો મેં વિભક્ત કિયા જાતા
હું —

1. 4થા વર્ષ સે 6ઠા વર્ષ તક — લેદદે તૂડ
(Pre Dhumkuriya age, Pre School age).
2. 7વાં વર્ષ સે 12વાં વર્ષ તક — સન્ની તૂડ
(Dhumkuriya age, Primary School age).
3. 13વાં વર્ષ સે 17વાં વર્ષ તક — ચેંડા તૂડ
(Young Dhumkuriya, Secondary School age).
4. 18વાં વર્ષ સે શાદી તક — કોહાં તૂડ (Youth

Dhumkuriya age, Higher School & college age)

जैसा कि हम सभी देख समझ पा रहे हैं कि धुमकुड़िया प्रवेष का समय 7वें वर्ष में किया जाना है परन्तु धुमकुड़िया के सामने यदि छोटा बच्चा आए तो उसे दूर नहीं किया जा सकता है। अतएव उसे Pre School या Nursery की तरह सन्नी तूड़ की गिनती में रहेगा। आरंभिक दौर में धुमकुड़िया में लिंग भेद नहीं होता है। परन्तु जैसे-जैसे उम्र बढ़ता है वैसे-वैसे सामाजिक मर्यादा एवं जिम्मेदारी भी बढ़ती है। बड़े उम्र के लड़कियों के लिए पेल्लो एड़पा की अलग व्यवस्था होती है, जहाँ लड़कों या मर्दों का प्रवेष वर्जित किया गया है। पेल्लो, वैसे बच्चियों को कहा जाता है जिसका मासिक धर्म शुरू हो जाता है और उसे एक समारोह के माध्यम से पेल्लो एड़पा मंखना (युवती गृह प्रवेश) नेग किया जाता था। बअनर एका कुकोय गही मईखना (menstruation) मनी आ कुकोय गही जिया-कया दव रअ़ई। मुक्कर गही मईखना (मई गही खेंसो काना) का अर्थ मासिक धर्म (महिलाओं का मासिक चक्र) है। अर्थात जिस लड़की का मासिक धर्म आरंभ होता है वह युवती स्वस्थ रहती है तथा जिसका मासिक धर्म नहीं होता है वह स्वस्थ नहीं रहती है।

पेल्लो एड़पा, धुमकुड़िया परिक्षेत्र में अलग से एक व्यवस्था होती थी। पूर्व में यह घर कहीं-कहीं किसी विधवा औरत के घर पर भी हुआ करता था, जिससे उस वष्ट्वा को लोगों का सहारा भी मिलता था। इसी तरह लड़कियों के लीडर को पेल्लो कोटवार तथा लड़कों के लीडर को जोंख़ कोटवार कहा जाता है। कई लेखक, धुमकुड़िया को जोंख़ एड़पा अर्थात युवा गृह कहते हैं, पर यह सही नहीं है। धुमकुड़िया में लड़के एवं लड़कियाँ समान रूप से सहभागी हैं परन्तु पेल्लो एड़पा में उम्र के दृष्टिकोण से एक अनुशासनात्मक अलगाव है, जो सामाजिक सुरक्षा के नियम से अनुचित नहीं है। उम्र बढ़ने के साथ जब किसी लड़के या लड़की का बेंजा (विवाह) निर्धारित होता है, तब उस लड़के या लड़की को धुमकुड़िया से विदाई की जाती है। यहाँ पठन-पाठन का कार्य कोहाँ तूड़ (सिनियर वर्ग) के छात्रों द्वारा किया जाता रहा है। वर्तमानमें इसे एक अनुशिक्षक के तौर पर किसी जानकार व्यक्ति को ग्रामसभा द्वारा चयनित किया जा सकता है। समय की मांग के अनुसार सभी सदस्यों को यह आजादी

होगी कि वे शनिवार एवं रविवार को छोड़कर अपने सुविधा के अनुसार ही धुमकुड़िया में शामिल हों। अर्थात वे शनिवार एवं रविवार को आवश्यक रूप से धुमकुड़िया के कार्यक्रम में शामिल हों। धुमकुड़िया को कुछ लोगों ने युवागृह या अंगरेजी में Dormitory (श्यनागार) कहा करते हैं जो निश्चित रूप से नकारात्मक एवं अमान्य है, क्योंकि 18 से 40 वर्ष की आयु वाले लोगों के लिए युवा शब्द का व्यवहार होता है। यह युवक-युवतियों के सोने का घरमात्र नहीं है। यह स्थान, बचपन एवं लड़कपन सँवारने का केन्द्र है।

बेंजा (विवाह) का उम्र निर्धारण के संबंध में एक गीत गाया जाता है –

12 बछर नू बईनी सिंगराःरा,
बईनी जिया पेल्लो मना गे सपड़ाःरा ।

12 चन्ददो, 13 मईख़ना,
पेल्लो मना गे माःनिम ढूःरना ।

माघे चन्ददो उल्ला धरतआ,
बईनी जियन पेल्लो एड़पा कोरेतआ ।

7 चान करम उबुस्त'आ,
करम डउड़न अमके किरितआ ।

12 चन्ददो 13 राःगे, तेंगा चप्पा डहरे बाट,
बेंजा नना खोँड़हा नु, पंगे रओ पड़हा पाट ॥

बेंजा (विवाह) के संबंध में एकगीत ऐसा गाया जाता है –

गोहला—कुड़डी ननर, मनी—मघा चॉख़रा,
सयो मघन बंदा बांज्रिजया, रे,
सयो मनिन बंदा बांज्रिजया ।

जूँड़ी जोंख़स संगे मघा तरा कादर,
मघा बंदा निमन बांज्रजो, रे,
मनी बंदा निमन बांज्रजो ।

पाठ्यक्रम :– 1. गीत, नृत्य—संगीत, कहानी, कविता, रीतिरिवाज, परंपरा, नेगचारआदि ।
2. वर्तमान षिक्षा पद्धति का पाठ्यक्रम (कुँडुख़, हिन्दी, अंग्रेजी, गणित, विज्ञान, सामाजिक विज्ञान आदि) ।
3. सरकार के सभी ट्रेनिंग प्रोग्राम में शामिल होना आदि ।

সময় :— পারম্পরিক পাঠশালা এবং আধুনিক পাঠশালা কो এক সাথে জোড়নে হেতু ধুমকুড়িয়া সংচালন কে লিএ সংধ্যা 6 বজে সে রাত্ৰি 9 বজেতক কা সময় উপযুক্ত হৈ ক্যোকি সংধ্যা বেলা মেঁ খেতিবারী যা আধুনিক পাঠশালা সে জুড়ে, দোনো তরহ কে বচ্চে সময় নিকাল সকেংগে। বৈসে বৰ্তমান সময় মেঁ **UNICEF** এবং রাজ্য সরকার কে দেখুৱে যে আংগনবাড়ী কেন্দ্ৰ প্ৰত্যেক গাঁও যা কস্বা মেঁ চলায়া জাৰি রহা হৈ, জো দিন-দোপহৰ মেঁ চলতা হৈ। ইসলিএ ধুমকুড়িয়া কে সংচালন কা সময় নিৰ্ধাৰণ গাঁও বালে যুক-যুবতীয়োঁ অপনে সুবিধানুসার তয় কৰ সকতো হৈঁ।

রাজ্য সরকার কী রাষ্ট্ৰীয় শিক্ষা নীতি 2020 কে অনুপালন মেঁ পূৰ্বপিক্ষা কাৰ্যক্ৰম কে অন্তৰ্গত 4 সে 6 বৰ্ষ কে বচ্চোঁ কে দেখুৱাল যা আৱাঞ্চিক শিক্ষা হেতু আংগনবাড়ী কী তৱহ ধুমকুড়িয়া কে সংচালন কা সময় নিৰ্ধাৰণ সুবহ 9 বজে সে 12 বজে রখা জাৰি সকতা হৈ অথবা সমাজ কে লোগ পৰিৱিথতি কে অনুসার সময় নিৰ্ধাৰণ কৰে।

সমাজ মেঁ ধুমকুড়িয়া কা প্ৰভাৱ অথবা প্ৰচলন কম হোনে যা বিলুপ্ত হোনে কা কাৰণ এক লোককথা ইস প্ৰকাৰ হৈঁ কি কিসী সময় মেঁ ধুমকুড়িয়া স্থল সে দো বচ্চে কো এক জোড়া বাঘ দ্বাৰা উঠা কৰ লে জায়া গৱেষণা ওৱা আৰু গাঁও বালোঁ কে সাথে মিলকৰ খোজনে কে বাদ ভী বহু দোনোঁ বচ্চা নহীঁ মিলা। তবু সে লোগ গ্ৰাম দেবতা কী ইচ্ছা এবং সংকেত মানকৰ অপনে বচ্চোঁ কো ধুমকুড়িয়া ভেজনা ছোড় দিয়ে। পৰ বৰ্তমান মেঁ ধুমকুড়িয়া কী আৱশ্যকতা কো দেখতে হুৱে ইসে ভবিষ্য মেঁ আনে বালে খতৰে কে লিএ পূৰ্ব সে হী তৈয়াৰী রখনে কা ইষাৰা সমঝ কৰ ইসকী সুৱৰ্ক্ষা কে উপায় কে সাথে পুনৰ্গুণন কৰনা হোগা। অৰ্থাৎ বচ্চোঁ কী শিক্ষা এবং উন্নতি কে লিএ অভিভাৱক কী জাগৰুকতা তথা জিম্মেদাৰী কো আৱশ্যক বনানা হোগা।

সংচালন ব্যবস্থা :—

১. গাঁও স্তৱ পৰ — যহ সিৰ্ফ গাঁও কে যুক-যুবতীয়োঁ কা সংগঠন হোগা তথা ইসে গাঁও বালে মিলকৰ চলাএংগে। সমাজ কী ওৱা সে ইসকে লিএ এক পাৰা ষিক্ষক / অনুশিক্ষক / জোঁখ লুৱগঢ়িয়া (Para teacher boys), পেল্লো লুৱগঢ়িয়া (Para teacher girls) চুনেজাএঁ। সরকার, ইসকে সংচালন মেঁ মদদ কৰে। সংচালন সমূহ ইস প্ৰকাৰ হোনী চাহিএ — ধুমকুড়িয়া পচগী কোটবাৰ, ধুমকুড়িয়া জোঁখ কোটবাৰ, ধুমকুড়িয়া পেল্লো কোটবাৰ, পেল্লো লুৱগঢ়িয়া, জোঁখ লুৱগঢ়িয়া, ধুমকুড়িয়া সৱংগিয়া।

২. রাষ্ট্ৰীয় খুলা বিদ্যালয় সে জোড়কৰ —

কই গাঁও যা কই পড়া মিলকৰ National Institute of Open School (NIOS) সে জুড়কৰ ধুমকুড়িয়া খুলা বিদ্যালয় (Dhumkuriya Open School) চলায়া জানা চাহিএ, জিসসে স্কুল সে বঁচিত বচ্চে তথা নবযুৱক অপনী শিক্ষা পূৰী কৰ সকেঁ অৰ্থাৎ — From Dhumkuriya to Modern Education.

৩. কেন্দ্ৰ সরকার যা রাজ্য সরকার কী জনজাতীয় কল্যাণ এবং শিক্ষা যোজনা কে অন্তৰ্গত —

প্ৰত্যেক ধুমকুড়িয়া কে লিএ এক পাৰা ষিক্ষক / অনুশিক্ষক কে জৈসে জোঁখ লুৱগঢ়িয়া (Para teacher boys) যা পেল্লো লুৱগঢ়িয়া (Para teacher girls) কা চুনাব কৰ আৰ্থিক মদদ ক৒িয়া জানা চাহিএ, জিসে গাঁও কে সংচালন সমূহ কে দেখুৱে যে সংচালিত কি যা জাএ। ইন জোঁখ লুৱগঢ়িয়া যা পেল্লো লুৱগঢ়িয়া কা চয়ন, গ্ৰামসভা দ্বাৰা 3 বৰ্ষ কে লিএ ক৒িয়া জাএ তথা কিসী প্ৰকাৰ কী গড়বড়ী পায়ে জানে পৰ গ্ৰাম সভা দ্বাৰা নয়ে সিৱে সে চয়ন ক৒িয়া জাএ। সাথ হী, ইসসে সংৰংঘিত ক৒িয়া—কলাপ কৰ অপনে ক্ষেত্ৰ কে জিলাধিকাৰী কৰ সূচিত ক৒িয়া জাএ।

আয় কে শ্ৰোত —

১. মাসিক সহযোগ রাশি সে।
২. সাপ্তাহিক সহযোগ রাশি সে। জৈসে — মুঠা চা঵ল।
৩. বাৰ্ষিক গ্ৰামীণ সহযোগ সে।
৪. সামূহিক খেতী এবং বনোত্পাদন সে।
৫. সমাজসেবী সংস্থাওঁ এবং সমাজসেবিয়োঁ কে দান সে।
৬. সরকাৰী মদদ সে।

গাঁও কী শক্তিয়োঁ :—

পদ্দন খোঁড়না অৱা সংভাঙ্গাঙ্গনা সৱংগ
(সায় গোটংগ গুৰুৱট মন্ত্ৰা) :—

১. অখড়া—অৱমৰণে।
২. ধুমকুড়িয়া — মল বেঁজেৰকা জোঁখৰ—পেল্লৰ গে।
৩. চালাথান (চালা অয়ংগ অঙ্গ) — ওৱমৰ গে, পহেঁ পদ্দা তা চালো লেখআ।
৪. দেৰীথান (দেৰী অয়ংগ অঙ্গ) — ওৱমৰ গে।
৫. পদ্দা সবহা (গ্ৰাম সভা) — সবুতি উইনা অৱা চিঙ্গনা অঙ্গ, গাঁও কী সভা।

6. પડહા – ઓરમા સેયાનર ગે।
7. બિસુસેન્દ્રા–કઈ પડહા મિલકર કી ગઈ વિશેષ સભા।

વર્તમાન ગાંધી કી આવશ્યકતા :–

1. પ્રાથમિક ઉપચાર કા સાધન (First aid)
2. પુસ્તકાલય (Library)
3. પાઠશાળા (School) – પરમ્પારિક (Conventional)
એવં આધુનિક (Modern)
4. દૂરસંચાર કા સાધન (Tele-communication)
5. ખેલકૂદ એવં મનોરંજન કા સાધન (Sports & entertainment)

ધૂમકૃદિયા હેતુ સંસાધન કી આવશ્યકતા :–

1. પ્રાથમિક ઉપચાર કા સાધન (First aid) – સાધારણ દવાઈયાં, વજન મણીન, ડિજિટલ બ્લડ પ્રેસર મણીન, પલ્સ આક્સીમીટર મણીન ઔર થર્મામીટર।
2. પુસ્તકાલય (Library) – દૈનિક સમાચાર પત્ર, પુસ્તક, પત્રિકા।
3. પરમ્પારિક (Conventional) એવં આધુનિક (Modern) પાઠશાળા હેતુ સંસાધન।
4. દૂરસંચાર કા સાધન (Tele&communication) – રેડિયો, ટેલિવિજન એવં ઇન્ટરનેટ।
5. ખેલકૂદ એવં મનોરંજન કા સાધન (Sports & entertainment) – હોકી, ફુટબાલ, ક્રિકેટ, તીરંદાજી તથા માંદર, ઢોલ, નગાડા, ઝાર્ઝા આદિ।
6. પરમ્પરાગત ખેલકૂદ એવં સાંસ્કૃતિક વિરાસત કા પુનર્વલોકન (Traditional sports & cultural rehabilitation).

**શોધ એવં સંકલન :–

ગ્રામ સૈન્દા, થાના સિસર્ઝ

જિલા ગુમલા (ઝારખણ્ડ)

મોનો – 9771163804, દિનાંક – 11 નવમ્બર 2022

7. ઉર્રાંવ રૂઢી–પરમ્પરા મેં ધર્મ કી અર્થ !!

ઉત્તર :— ધરમ બકક, ધરમે (ઇંઘર) બકક તી મંજ્જકી રાઈ | ધરમે અરા ધરમ હી પણ નુ કુંદુખ કત્થા નુ એન્ને બુઝુરતાર'ઈ – એકા સવંગ સંવસેન ધર'ઈ આદિમ ધરમે અરા એકા સવંગ દારના જોંગે રાઈ, આદિમ ધરમે દરા ધરમે દોવા તી ધરતાચકા દિમ ધરમ | (હિન્દી મેં ઇસે ઇસ તરહ સમજા જાતા હૈ :— ધર્મ ષબ્દ કી વ્યુત્પત્તિ ધરમે (ઇંશ્વર) ષબ્દ સે હુઈ હૈ | કુંદુખ ભાષા મેં ઇંઘર કો ધરમે કહા જાતા હૈ | ઇંશ્વર એવં ધર્મ કે બારે મેં કુંદુખ સમાજ કી અવધારણ ઇસ પ્રકાર હૈ – જો શક્તિ સમ્પૂર્ણ સૃષ્ટિ કો પકડે હુએ હૈ વહી ઇંશ્વર હૈ એવં જો શક્તિ અનુકરણ એવં અનુશરણ કરને યોગ્ય હૈ વહી ઇંશ્વર હૈ | ઇસી તરહ ઇંશ્વર કે દ્વારા પકડવાયા ગયા એવં અનુકરણ કરવાયા ગયા નીતિ–નિયમ હી ધર્મ હૈ |) અંગરેજી મેં ધર્મ કો Religion જાતા હૈ | અંગરેજી કા Religion ષબ્દ Latin ભાષા કે religio ષબ્દ સે બના હૈ જિસકા અર્થ obligation, bond આદિ હોતા હૈ | અંગરેજી ષબ્દકોષ મેં Religion ષબ્દ કા અર્થ ઇસ પ્રકાર હૈ :— 1. The belief in a superhuman controlling power, esp. in a personal God or Gods entitled to obedience and worship. 2. A particular system of faith and worship. (D.K. Illustrated Oxford Dictionary, p-694). ઇસ પ્રકાર પ્રમાણિત હોતા હૈ કે સંસ્કૃત જૈસી હી પ્રાચીન ભાષા લેટિન ઔર ઇંગ્લિષ તથા પ્રાચીન ભારતીય આદિવાસી ભાષા કુંદુખ મેં ઇંઘર કી અવધારના લગભગ એક જૈસી હૈ | વૈસે સાહિત્ય કે અભાવ મેં આદિવાસીઓ કી પરમ્પરા, વિષાસ એવં આદિકાલીન ધર્મ કો ભલે હી લોગ અવિકસિત એવં અપરિભાષિત કહકર ઉપેક્ષા કરેં કિન્તુ અંગરેજી સમજને વાલે, પ્રાચીન પરમ્પારિક કુંદુખ (ઉર્રાંવ) સમાજ કી ઇંઘર કી અવધારના કો અબ ગૌન નહીં કરેંગે | આજ ભી સરહુલ કે દિન સરના સ્થલ મેં સર્વપ્રથમ સર્વષક્તિમાન ઇંઘર કે નામ સે એક સફેદ અણા (તીન ભાગ પાની એવં એક ભાગ ધરતી કા પ્રતીક) કા સિરની ચઢાકર (અર્પિત કર) સબસે પહલે પૂજા–અર્ચના કી જાતી હૈ, ઉસકે બાદ હી દૂસરે દેવ યા શક્તિ કી પૂજા હોતી હૈ | ઇસી તરહ કુંદુખ પરમ્પરા મેં મૃત્યુ કે બાદ એખ મંકખના (છાયા ભિતરાના) નેગ કર મૃત્યુ વ્યક્તિ કી આત્મા કો અપને ઘર મેં સ્થાન દિયા જાતા હૈ ઔર ગુહાર લગાયા જાતા હૈ કે વે ઉનકે પરિવાર કા દેખભાલ કરતે રહેં | પરમ્પારિક ઉર્રાંવ લોગોની માન્યતા હૈ કે પરમાત્મા એવં પૂર્વજ, ઉનકો તથા ઉનકે કાર્યોની દેખતે રહતે હૈનું ઔર ઉનકો સ્વષ્ણ કે માધ્યમ સે રાસ્તા દિખલાતે હૈનું | ઇસી અવધારના કે ચલતે એક સચ્ચા ઉર્રાંવ આદિવાસી ઝૂટ, ચોરી યા બેઝીમાની કરને સે ડરતા હૈ |

— સાભાર, : બકકહુહી, અંક 01.

8. ଧୁମକୁଡ଼ିଆ ମହବା ଉଲ୍ଲା

(ଧୁମକୁଡ଼ିଆ କୋରନା—ଉରୁଖନା (ପ୍ରେଶ ତଥା ପୂର୍ଣ୍ଣତା) ଦିଵସ)

ବଅନର ମାଘ ଚନ୍ଦଦୋ ନୁ ଖଦଦାରିନ ଧୁମକୁଡ଼ିଆ ମଂକଖା ଲଗିଯିର ଆରା ଖଦଦର ମାଘ ଚନ୍ଦଦୋ ନୁ ଧୁମକୁଡ଼ିଆ କୋରଆ ଲଗିଯିର । ଏନ୍ତେମ ମାଘ ପୁନର୍ଇ ଗେ ଜୋଖ୍ ରାତର ଗହି ମାଘ ପୂର୍ବା ଲଗିଯା ଦରା ପୁନା ଅଙ୍ଗଳା ନୁ ମଲତା ପୁନା ଚାନ ନୁ ମାଘ ପୁନର୍ଇ ଖୋଖା ତି ଜୋଖ୍ ରାତର ଓରେ ମନା ଲଗିଯା ।

1. ଧୁମକୁଡ଼ିଆ ଏନ୍ଦରା ତଳି ? (ଧୁମକୁଡ଼ିଆ କ୍ୟା ହୈ ?)

ଉତ୍ତର — ଧୁମକୁଡ଼ିଆ, କୁଞ୍ଜୁଖ୍ (ଉରାଁବ) ଆଦିଵାସୀ ସମାଜ କୀ ଏକ ପରମ୍ପାରିକ ସାମାଜିକ କୌଶଳ ବିକାସ କେନ୍ଦ୍ର ହୈ । ପ୍ରାଚୀନ କାଳ ମେଂ କୁଞ୍ଜୁଖ୍ (ଉରାଁବ) ଗାଂବ ମେଂ ଯହ ଏକ ଶିକ୍ଷଣ—ପାଳା କେ ରୂପ ମେଂ କାର୍ଯ୍ୟ କରତା ଥା, ଜୋ ଗାଁବ କେ ଲୋଗୋଂ ଦ୍ଵାରା ହୀ ଚଲାଯା ଜାତା ଥା । ସମୟ କେ ସାଥ ଯହ ପରମ୍ପାରିକ ଗ୍ରାମୀଣ କୌଶଳ ବିକାସ କେନ୍ଦ୍ର ବିଲୁପ୍ତ ହୋନେ କୀ ସ୍ଥିତି ମେଂ ହୈ । କୁଛ ଦଷକ ପୂର୍ବ ତକ ଯହ ସଂରଥା କିସୀ—କିସୀ ଗାଁବ ମେଂ ଦିଖିଲାଈ ପଡ଼ତା ଥା କିନ୍ତୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ଶିକ୍ଷା ପଦ୍ଧତି କେ ପ୍ରଚାର—ପ୍ରସାର କେ ବାଦ ଯହ ଇତିହାସ କେ ପନ୍ନେ ମେଂ ସିମଟ ଚୁକା ହୈ । କୁଛ ଲେଖକୋଂ ନେ ଇସେ ଯୁଵାଗୃହ କହକର ଯୌନ—ଷୋଶନ ସ୍ଥଳ କେ ରୂପ ମେଂ ପେଷ କିଯା, ତୋ କର୍ର ମାନବଷାସ୍ତ୍ରୀ ଇସେ ଅସାମ୍ୟିକ ବତଳାଯେ, କିନ୍ତୁ ଅଧିକତର ଚିଂତକୋଂ ନେ ଇସେ ସମାଜ କୀ ଜରୁରତ କହତେ ହୁଏ ସରାହନା କି । ଆଦିଵାସୀ ପରମ୍ପରା ମେଂ ମାନ୍ୟତା ହୈ କି— ଧୁମକୁଡ଼ିଆ, ଲୟବଦ୍ଧ ତରିକେ ସେ ସାମାଜିକ ଜୀବନ ଜୀନେ କୀ କଳା ସୀଖନେ ଏବଂ ସଭୀ ବ୍ୟକ୍ତିଯୋଂ କେ କୌଶଳ ବିକାସ କେନ୍ଦ୍ର ହୈ । (It is a traditional social rhythmic learning system and skill development center among Oraon tribe.

କୁଞ୍ଜୁଖ୍ (ଉରାଁବ) ଆଦିଵାସୀ ସମାଜ ମେଂ ଧୁମକୁଡ଼ିଆ ଏକ ଐସୀ ଶାସ୍ତ୍ର ବ୍ୟବସ୍ଥା ଥି ଜୋ ସଭୀ ଗାଂବ ଏବଂ ସଭୀ ଟୋଲା ହୁଆ କରତା ଥା, ଜହାଂ ଗାଂବ—ଟୋଲା କେ ସଭୀ ଲଡ଼କେ—ଲଡ଼କୀ ବଚ୍ଚେ (ଲିଙ୍ଗ ଭେଦ ରହିତ) ଷାମିଲ ହୋତେ ଥେ । ଏସା ଉଦାହରଣ କିସୀ ଭୀ ଦେଷ ଯା ସମୁଦାୟ ମେଂ ସାମାନ୍ୟ ରୂପ ସେ ନହିଁ ଦିଖିତା ହୈ । ଵୈସେ ଭାରତୀୟ ଇତିହାସ ମେଂ ପୁରାନେ ରାଜା—ମହାରାଜାଓଂ କେ ରାଜପାଟ ମେଂ ଗୁରୁକୁଳ ନାମକ ସଂରଥା ହୁଆ କରତା ଥା, ଜିସମେ ସିର୍ଫ ଶାସକ ବର୍ଗୀ କେ ପୁରୁଷ ବଚ୍ଚେ ହୀ ପ୍ରେଷ ପାତେ ଥେ । ଜନ—ସାଧାରଣ କେ ଲିଏ ବହାଁ ପ୍ରେଷ ନହିଁ ଥା ଅଥବା ବର୍ଜିତ ଥା ।

2. ଧୁମକୁଡ଼ିଆ ମହବା ଉଲ୍ଲା ଏନ୍ଦରା ତଳି ? (ଧୁମକୁଡ଼ିଆ ପ୍ରେଶ ଏବଂ ପୂର୍ଣ୍ଣତା ଦିଵସ କ୍ୟା ହୈ ?)

ଉତ୍ତର — ପ୍ରାଚୀନ ସମୟ ମେଂ, କୁଞ୍ଜୁଖ୍ (ଉରାଁବ) ସମାଜ ମେଂ ଧୁମକୁଡ଼ିଆ ମେଂ ପ୍ରେଶ କେ ଲିଏ ଏକ ଉପ୍ର ସୀମା ନିର୍ଧାରିତ ଥି ।

ଗାଂବ ମେଂ ବଚ୍ଚେ କେ 7ବେ ବର୍ଷ ମେଂ ଧୁମକୁଡ଼ିଆ ପ୍ରେଶ କରାଯା ଜାତା ଥା । ବଚ୍ଚେ କେ ମାତା ପିତା ବଚ୍ଚେ କେ ବୈଠନେ କେ ଲିଏ ଚଟାଈ, ଦୀଯା ଜଲାନେ କେ ଲିଏ କରଂଜ ତେଲ ଆଦି ଲେକର ମାଘ ମହିନେ କେ ଶୁକଳ ପକ୍ଷ (ବିଲଲି ପକ୍ଷ / ଇଞ୍ଜୋରିଆ ପକ୍ଷ) ମେଂ ପ୍ରେଶ କରାଯା ଜାତା ଥା । ବଚ୍ଚେ କେ ମାତା ପିତା ସହର୍ଷ ଧୁମକୁଡ଼ିଆ ସେ ଜୋଡ଼ନେ ହେତୁ ପ୍ରେଶ କରାଯା କରତେ ଥେ ।

3. ମାଘ ପୂର୍ଣ୍ଣା ଏନ୍ଦରା ତଳି ? (ଅନୁବଂଧ ଶ୍ରମିକ, ଠେକା ଶ୍ରମିକ / ଧାଂଗର ଲୋଗୋଂ କା ତଯ ସମୟ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋନା କ୍ୟା ହୈ ?)

ଉତ୍ତର — ପୂର୍ବ ମେଂ, କୁଞ୍ଜୁଖ୍ (ଉରାଁବ) ସମାଜ ମେଂ ଖେତୀ—କିସାନୀ କିସି ଦୂସରେ ଘର କେ ନଵଜାନ କୋ ଏକ ଖାଶ ସମୟ ତକ କେ ଲିଏ ତଥା କାମ କେ ବଦଳେ ଆନାଜ ଯା ଉସକେ ସମତୁଲ୍ୟ କୋଈ ଵସ୍ତୁ ନିର୍ଧାରିତ ଦେନଦାରୀ ତଯ କିଯା ଜାତା ଥା । ଯହ ଏକ ଗରୀବ ମଜବୂର କେ ଜୀବନ ବସର କା ଏକ ତରିକା ଭୀ ଥା । ଇନ କମିଯୋଂ ଲଡ଼କେ କା କାର୍ଯ୍ୟକାଳ ମାଘ ମହିନେ ତକ ତଯ କିଯା ଜାତା ଥା । ଚାଁକି ଖେତୀବାରୀ କାର୍ଯ୍ୟ ମେଂ ଧାନ କଟନୀ—ମିସନୀ କାର୍ଯ୍ୟ ଅଗହନ—ପୂସ ତକ ସମାପ୍ତ ହୋ ଜାତା ହୈ ତଥା ପୂସ ମହିନେ ମେଂ କୁଣ୍ଡଳୀ ଅରଗନା (ହଙ୍ଗଙ୍ଗାଙ୍ଗା) ନେଗ ହୋତା ଥା । ଅତଏବ ଇସ ମହିନେ ମେଂ କିସି କା ବିଦାଈ ଯା ଅଦାଈ ନହିଁ କିଯା ଜାତା ଥା । ଇସ ତରହ ଖେତୀବାରୀ କାର୍ଯ୍ୟ କା ଏକ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ଚକ୍ର ମାଘ ମହିନେ ମେଂ ପୂରା ହୋତା ଥା । ଇସି ତରହ ଜବ କିସି ନୟେ କାମଗାର କୋ ଲାଯେ ଜାନେ ଯା ଉସକେ ଅବଧି ବିସ୍ତାର କିଯେ ଜାନେ କା କାର୍ଯ୍ୟ ଭୀ ମାଘ ମହିନେ ମେଂ ତଯ କର ଲିଯା ଜାତା ଥା । ଫାଗୁନ ମହିନେ ମେଂ ଗାଁବ କା ନୟା ଦାମାଦ ତଥା ନୟା କାମଗାର କୋ ଗାଁବ କେ ଫାଗୁ ସେନ୍ଦରା ମେଂ ଶିକାର ଖେଲନେ ଲିଏ ଲେ ଜାଯା ଜାତା ଥା । ଫାଗୁ ପୂର୍ଣ୍ଣମା କୋ କଟତା ଥା ତଥା ଦୂସରେ ଦିନ ଚୈତ ପଇରବା କୋ ଧୂଲି ହୀଡନା (ଧୂରହେଙ୍ଗ) ହୋତା ଥା ତଥା ତୀସରେ ଦିନ ଜରଜରୀ ବେଚନା (ସାମୁହିକ ଶିକାର କା ରୂପ ମେଂ) କେ ବାଦ କରମା ତ୍ୟୋହାର ତକ କେ ଲିଏ ଶିକାର ଖେଲନା ମନାହିଁ ହୋ ଜାତା ଥା । ଖାଶକର ହରିଯନୀ ପୂଜା ସେ କରମ ପୂଜା ତକ ଜଂଗଲ ସେ ଦତ୍ତନ—ପତଈ ଭୀ ତୋଡ଼ନା ମନାହିଁ ଥା । ଚୈତ ମହିନେ ମେଂ ଖେଖେଲ ବେଜ୍ଜା କେ ବାଦ ଖେତ ମେଂ ଧାନ ବୀଜ ଡାଲନେ କା କାର୍ଯ୍ୟ ଆରଂଭ କିଯେ ଜାନେ କା ରିଵାଜ ଥା ।

4. ପେଲଲୋ ଏଡପା ଏନ୍ଦରା ତଳି ? (କିଶୋରୀ ଗୃହ କ୍ୟା ହୈ?)

ઉત્તર — ધુમકુડિયા મંદ્રાંશુની છોટે ઉત્તર કે બચ્ચે—બચ્ચિયોં (કુકકોસ—કુકોય) કે શિક્ષણ મંદ્રાંશુની ભેદ નહીં હોતા હૈ। પરન્તુ જૈસે—જૈસે ઉત્તર બઢતા હૈ વૈસે—વૈસે સામાજિક જિમ્મેદારી ભી બઢતી હૈ। બઢે ઉત્તર કે લડકિયોં કે લિએ પેલ્લો એડપા કી અલગ વ્યવસ્થા હુઆ કરતી થી, જહાં લડકો યા મર્દીની કા પ્રવેશ વર્જિંશ માના ગયા હૈ। પેલ્લો, વૈસે બચ્ચિયોં કો કહા જાતા હૈ જિસકા માસિક ધર્મ શુરૂ હો ગયા હો ઔર શારીરિક વિકાસ દૃષ્ટિ સે એક પૂર્ણ નારી કે ગુણ વિકસિત હોને લગા હો। પૂર્વ મંદ્રાંશુની વૈસે કિશોરિયોં કે લિએ એક સમારોહ યા અનુષ્ઠાન કે માધ્યમ સે પેલ્લો એડપા મંકખના (કિશોરી ગૃહ પ્રવેશ) નેગ કિયા જાતા થા। યહ પેલ્લો એડપા, ધુમકુડિયા કૈમ્પસ મંદ્રાંશુની અલગ સે એક વ્યવસ્થા હોતી થી। કહીં—કહીં યહ ઘર, કિસી વિધવા ઔરત કે ઘર પર ભી હુઆ કરતા થા જિસસે ઉસ વૃદ્ધા કો લોગોની કા સહારા ભી મિલતા થા। ઇસી તરહ લડકિયોં કે લીડર કો પલ્લો કોટવાર તથા લડકોની કે લીડર કો જોંખ કોટવાર કહા જાતા હૈ। કર્ઝ લેખક ધુમકુડિયા કો જોંખ એડપા કહતે હોય, પર યહ સહી નહીં હોય। ધુમકુડિયા મંદ્રાંશુની લડકે એવાં લડકિયોં સમાન રૂપ સે સહભાગી હોય પરન્તુ પેલ્લો એડપા મંદ્રાંશુની ઉત્તર કે દૃષ્ટિકોણ સે એક અનુશાસનાત્મક અલગાવ હોય, જો સામાજિક સુરક્ષા કી નિયમ સે અનુચિત નહીં હોય। વૈસે તો કિશોરી ગૃહ યા પેલ્લો એડપા (કિશોરી ગૃહ) યા જોંખ એડપા (કિશોર ગૃહ) કોઈ અલગ—અલગ ઘર નહીં બલ્કિ યહ એક માનક વ્યવસ્થા એક માનક રેખા હૈ જો બઢે ઉત્તર કે કિશોર—કિશોરિયોં કે બીચ, અનુશાસન બનાયે રહેતા હૈ।

ઉત્તર બઢતે કે સાથ જબ કિસી લડકે યા લડકી કા બેંજા (વિવાહ) નિર્ધારિત હો જાતા હૈ, તબ ઉસ લડકે યા લડકી કો ધુમકુડિયા સે વિદાઈ કિયા જાતા થા। યહીં સિખલાને કા કાર્ય કોહીં તૂઢ (સિનિયર વર્ગ) કે યુવક—યુવતીયોં દ્વારા કિયા જાતા થા। વર્તમાન મંદ્રાંશુની એક અનુ શિક્ષક (પારા શિક્ષક) કે તૌર પર કિસી જાનકાર વ્યક્તિ કો ગ્રામ સમાજ દ્વારા ચયનિત કિયા જા સકતા હૈ। સમય કી માંગ કે અનુશાસન સમીક્ષા કો યહ આજાદી હોગી કી વે શનિવાર એવાં રવિવાર કો છોડકર અપને સુવિધા કે અનુશાસન હી ધુમકુડિયા મંદ્રાંશુની શામિલ હોયાં।

5. જોંખ એડપા એન્દરા તલી ? (કિશોર ગૃહ ક્યા હૈ?)

ઉત્તર — જૈસા કી હમ સાખી જાનતે હૈની કી બચ્ચે—બચ્ચિયોં (કુકકોસ—કુકોય) કો 7વેં વર્ષ મંદ્રાંશુની ધુમકુડિયા પ્રવેશ કરવાયા જાતા થા, પરન્તુ ધુમકુડિયા કે સામને યદિ છોટા બચ્ચા આએ તો ઉસે દૂર નહીં કિયા જા સકતા હૈ। અતએવ ઉસે Pre-nursery યા Nursery કી તરહ લેદકા તૂઢ કી ગિનતી મંદ્રાંશુની રહેતી હોય જાએના। છોટે ઉત્તર કે બચ્ચે—બચ્ચિયોં (કુકકોસ—કુકોય) કે શિક્ષણ મંદ્રાંશુની આરંભિક દૌર મંદ્રાંશુની ધુમકુડિયા મંદ્રાંશુની લિએ ધર્મ શુરૂ હો ગયા હો ઔર શારીરિક વિકાસ દૃષ્ટિ સે એક પૂર્ણ નારી કે ગુણ વિકસિત હોને લગા હો। પરન્તુ જૈસે—જૈસે ઉત્તર બઢતા હૈ વૈસે—વૈસે સામાજિક જિમ્મેદારી ભી બઢતી હૈ। બઢે ઉત્તર કે લડકિયોં કે લિએ પેલ્લો એડપા કી અલગ વ્યવસ્થા હુઆ કરતી થી, જહાં લડકો યા મર્દીની કા પ્રવેશ વર્જિંશ માના ગયા હૈ। પેલ્લો, વૈસે બચ્ચિયોં કો કહા જાતા હૈ જિસકા માસિક ધર્મ શુરૂ હો ગયા હો ઔર શારીરિક વિકાસ દૃષ્ટિ સે એક પૂર્ણ નારી કે ગુણ વિકસિત હોને લગા હો। પૂર્વ મંદ્રાંશુની વૈસે કિશોરિયોં કે લિએ એક સમારોહ યા અનુષ્ઠાન કે માધ્યમ સે પેલ્લો એડપા મંકખના (કિશોરી ગૃહ પ્રવેશ) નેગ કિયા જાતા થા। યહ પેલ્લો એડપા ધુમકુડિયા કૈમ્પસ મંદ્રાંશુની હી અલગ સે એક વ્યવસ્થા હોતી થી। કહીં—કહીં યહ ઘર કિસી વિધવા ઔરત કે ઘર પર ભી હુઆ કરતા થા જિસસે ઉસ વૃદ્ધા કો લોગોની કા સહારા ભી મિલતા થા। ઇસી તરહ લડકિયોં કે લીડર કો પલ્લો કોટવાર તથા લડકોની કે લીડર કો જોંખ કોટવાર કહા જાતા હૈ। કર્ઝ લેખક ધુમકુડિયા કો જોંખ એડપા કહતે હોય, પર યહ સહી નહીં હોય। ધુમકુડિયા મંદ્રાંશુની લડકે એવાં લડકિયોં સમાન રૂપ સે સહભાગી હોય પરન્તુ પેલ્લો એડપા મંદ્રાંશુની ઉત્તર કે દૃષ્ટિકોણ સે એક અનુશાસનાત્મક સાંકેતિક અલગાવ હોય, જો સામાજિક સુરક્ષા કી નિયમ સે અનુચિત નહીં હોય। યું તો કિશોરી ગૃહ યા પેલ્લો એડપા (કિશોરી ગૃહ) યા જોંખ એડપા (કિશોર ગૃહ) કોઈ અલગ—અલગ ઘર નહીં બલ્કિ યહ એક માનક વ્યવસ્થા એક માનક રેખા હૈ જો બઢે ઉત્તર કે કિશોર—કિશોરિયોં કે બીચ એક અનુશાસન બનાયે રહેતા હૈ।

6. ધુમકુડિયા મહબા (કોરના—ઉરુખના) ઉલ્લા એન્દરા તલી ? (ધુમકુડિયા પ્રવેશ તથા પૂર્ણતા દિવસ ક્યા હૈ?)

ઉત્તર — કુંદુખ સમાજ મંદ્રાંશુની સામાજિક જીવન જીને કે લિએ શિક્ષણ—પ્રશિક્ષણ કે જૈસા ધુમકુડિયા નામક એક સામાજિક કૌશલ વિકાસ કેન્દ્ર હોતા થા, જો વર્તમાન મંદ્રાંશુની શિથિલ હૈ। યહ સદિયોં સે સમાજ દ્વારા સંચાલિત હુઆ કરતા થા। ઇસમં પ્રવેશ કે લિએ બચ્ચે કા ઉત્તર 6 વર્ષ કા હો તથા 7વેં વર્ષ મંદ્રાંશુની પર અધિક પ્રવેશ કરાયા જાતા થા। દેર હોને પર અધિક

ઉત્ત્રમાં ભી પ્રવેશ હોતા થા। ઇસમાં પ્રવેશ કે લિએ માઘ મહીના નિર્ધારિત થા। ઇસી તરહ ખેતી કિસાની કામગાર કા 4કાર્ય અવદિ કા સમાપન માઘ મહીના હી હોતા થા। ખેતી કિસાની કામગારોને કે લિએ નિર્ધારિત સમય સીમા પૂરા હોને કી સ્થિતિ કો માઘ પૂરના ભી કહા જાતા હૈ। ઇસ તરહ યહ, બચ્ચોને કે લિએ પ્રવેશ દિવસ તથા જો નવજવાન લોગોને કે લિએ ધુમકુડિયા પૂર્ણતા દિવસ કે રૂપ મં હોગા।

7. ધુમકુડિયા મહબા (કોરના—ઉરુખના) ઉલ્લા માઘ પુનર્દે ગેમ એન્દેર ગે ? (ધુમકુડિયા પ્રવેશ—સમાપન દિવસ માઘ પૂર્ણિમા કો હી કયોં ?)

ઉત્તર — વર્તમાન સમય મં, આધુનિક શિક્ષા વિકાસ કે સાથ ગાંવ કી દશા દિનોં દિન અસમાન્ય હોતે જા રહી હૈ। ગાંવ કી ઉર્જા શહર કી ઓર જાકર વહી રૂક જા રહી હૈ। નતીજા યહ હો રહા હૈ કી ગાંવ મં જ્ઞાન કા રાહ દિખાને વાળા નહીં મિલ રહા હૈ। શહર મં રહને વાળે સે ભી ઉનકા ખતિયાની નિવાસ પૂછા જા રહા હૈ, વૈસે મં આદિવાસી સમાજ કરે તો ક્યા કરે? અબ સમય આ ગયા હૈ કી આદિવાસી સમાજ અપને બચ્ચોનો કો બચપન સે હી સમાજ કે બારે મં બતલાયે। કુંઠુખ સમાજ મં ધુમકુડિયા એક સામાજિક પાઠશાલા હૈ, જો સદિયોં સે સમાજ દ્વારા સંચાલિત કિયા જાતા રહા થા। ઇસ સામાજિક પાઠશાલા કે દ્વારા ભાષા તથા સંસ્કૃતિ સંચારિત હોતી થી કિન્તુ આધુનિક પાઠશાલા કે આને કે બાદ યહ પમ્પરાગત પાઠશાલા વિલુપ્તિ કી કગાર પર હૈ। બતાયા જાતા હૈ કી ધુમકુડિયા પ્રવેશ માઘ મહીને મં હોતા થા તથા અનુબંધ શ્રમિક (ધાંગર) કી વિદાઈ (અર્થાત માઘ પૂરના) ભી માઘ મહીને મં હી હોતા થા। ઇસ તરહ યદિ આધુનિક સ્કૂલ તથા શિક્ષકોનો કો સાથ લેકર માઘ મહીને કા પૂર્ણિમા કા દિન એક ઉપયુક્ત સમય હૈ ક્યાંકિ માઘ પૂર્ણિમા કો સરકારી છુટ્ટી ભી હોતી હૈ। વૈસે મં ગાંવ મં રહને વાળે તથા રોજગાર કે લિએ ગાંવ સે બાહર રહને વાળે, સભી ગાંવ આકર અપને પૂર્વજોનો કો ખતિયાની નિવાસ કો દેખા કરેંગે। યહી સોચકર ધુમકુડિયા મહબા (કોરના—પૂરના) ઉલ્લા કો માઘ પુનર્દે મં નિર્ધારિત કિયા ગયા હૈ।

8. એન્દેર, ઇન્નેલતા બેડા નુ ધુમકુડિયા મહબા (કોરના—ઉરુખના) ઉલ્લા મનબઅના ગહી દરકાર રહ્યી ? (કયા, આધુનિક સમય મં ધુમકુડિયા પ્રવેશ—સમાપન દિવસ મનાને કા આવશ્યકતા હૈ?)

ઉત્તર — હું, આવશ્યકતા હૈ। કેન્દ્ર એવં રાજ્ય સરકાર રાષ્ટ્રીય શિક્ષા નીતિ 2020, વર્ષ 2022 સે લગા દી ગયી હૈ, જિસકે તહત ઝારખણ્ડ મં 5 આદિવાસી ભાષાએં પઢાઈ જાએંગી। ઇસ નીતિ કે તહત સ્કૂલ પૂર્વ શિક્ષા કી જિમ્મેદારી આંગનવાડી કેન્દ્ર (Anganwadi) કો દિયે જાને કી ચર્ચા હૈ। યહું તથય હૈ સભી આંગનવાડી સેવિકા આદિવાસી ભાષા નહીં જાનતી હૈ, વૈસી સ્થિતિ મં બચ્ચોનો એક આદિવાસી ભાષા નહીં જાનતી વાલે કે જિમ્મે બચ્ચોનો સૌંપના પડેગા, જો બચ્ચોનો કો ભવિષ્ય કે લિએ હિતકર નહીં હૈ। ઇસ સ્થિતિ મં પમ્પરાગત સામાજિક પાઠશાલા ધુમકુડિયા કો ફિર સે જાગૃત તથા વિકસિત કરના પડેગા ઔર અભી કે સમય મં ધુમકુડિયા મં શ્રુતિ સાહિત્ય કે સાથ લિખિત સાહિત્ય કો ભી સિખલાને કે તરીકે મં શામિલ કરના હી પડેગા। ઐસા કરને પર ગાંવ મં રહતે હુએ આદિવાસી ભાષા પર આધારિત રોજગાર મં ભી આગે બઢા જા સકતા હૈ। ઇસી તરહ કે ઉદેશ્ય કે સાથ ધુમકુડિયા મહબા (કોરના—પૂરના) ઉલ્લા કો માઘ પુનર્દે મં મનાયે જાને કી આવશ્યકતા હૈ ઔર હમેં ઇસ ઓર આના પડેગા।

9. બારા નામ ધુમકુડિયા મહબા (કોરના—ઉરુખના) ઉલ્લા નુ ખદ્દર ગને સંગે મનોત ! (આઇયે હમ સભી ધુમકુડિયા પ્રવેશ તથા સમાપન દિવસ મં બચ્ચોનો કો સાથ રહેં !)

ઉત્તર — આઇયે, હમ સભી અપની ભાષા સંસ્કૃતિ એવં રૂઢી પરમ્પરા કી સુરક્ષા તથા અપને બચ્ચોનો જીવન સંવારને મં અપની સહભાગિતા નિભાએં।

શોધ—સંકલન :—
ડૉ. નારાયણ ઉર્માવ ‘સૈન્દા’
દિનાંક 18.12.2022

09 ધુમકુડિયા, સૈન્દા, સિસર્ઝ, ગુમલા (જારખણ્ડ) કે નવજાગરણ કી ઝલક વર્ષ— 2012

દિનાંક 14 જનવરી, 2012 કો પ્રથમ ધુમકુડિયા ઉલ્લા (દિવસ) સૈન્દા, સિસર્ઝ, ગુમલા મેં ડૉ૦ નારાયણ ઉરાંવ 'સૈન્દા' કે નેતૃત્વ મેં તથા મુખ્ય અતિથિ, સેવાનિવૃત્ત મુખ્ય અભિયન્તા શ્રી અજિત મનોહર ખલખો કી ઉપરિથિત મેં મનાયા ગયા તથા ધુમકુડિયા કી નર્ઝી પરિકલ્પના કે સાથ ધુમકુડિયા મેં પઢાઈ—લિખાઈ કા કાર્ય આરંભ કિયા ગયા ।

વર્ષ— 2013

દિનાંક 14 જનવરી, 2013 કો દ્વિતીય ધુમકુડિયા ઉલ્લા (દિવસ) ગ્રામ—સૈન્દા, થાના—સિસર્ઝ, જિલા—ગુમલા મેં શ્રી ગજેન્દ્ર ઉરાંવ 'કોટવાર' એવં ડૉ૦ નારાયણ ઉરાંવ કે નેતૃત્વ મેં મુખ્ય અતિથિ શ્રી પ્રકાશ પન્ના 'પંકજ' સેવાનિવૃત્ત બૈંક મૈનેજર કી ઉપરિથિત મેં ધુમકુડિયા કી નર્ઝી પરિકલ્પના કે સાથ ધુમકુડિયા મેં પઢાઈ—લિખાઈ આરંભ હુઈ ।

વર્ષ— 2014

दिनांक 14 जनवरी, 2014 को धुमकुड़िया उल्ला ग्राम – छोटका सैन्दा, थाना – सिसई, जिला – गुમला (झारखण्ड) में श्री गजेन्द्र उराँव ‘कोटवार’ के नेतृत्व में तथा डॉ. नारायण उराँव एवं श्री मंगरा उराँव, सेवानिवृत कार्यपालक सहायक, एच. ई. सी. की उपस्थिति में मनाया गया। इस अवसर पर कई धुमकुड़िया के बच्चे उपस्थित थे।

वર્ષ— 2022

धुमकुड़िया पुन्दुरना उल्ला (કोરना अरा पुंगना उल्ला)/धुमकुड़िया प्रवेश दिवस के रूप में माघ पुर्णिमा को परम्परागत तिथि की घोषणा कर दिनांक 16 फरवरी, 2022 को ग्राम : सैन्दा, थाना : सिसई, जिला : गुमला (झारखण्ड) में श्री गजेन्द्र उराँव ‘कोटवार’ तथा डॉ. नारायण उराँव ‘सैन्दा’ के नेतृत्व में नये उत्साह के साथ मनाया गया।

10. ઉર્રાવ આદિવાસી પરમ્પરા મેં અધ્યાત્મિક અવધારણા

સાધરણતયા, લોગ કહા કરતે હું – આદિવાસિયોં કા કોઈ ધર્મ નહીં હૈ | ઇનકા કોઈ અધ્યાત્મિક ચિંતન નહીં હૈ | ઇનકા વિશ્વાસ એવં ધર્મ અપરિભાષિત હૈ | યે પેડ્ઝ–પૌધોની પૂજા કરતે હું .... આદિ, આદિ | ઇસ તરહ કે પ્રશ્નોનો એવં શંકાઓનો કો પ્રોત્સાહિત કરને વાલોને સે અગર પૂછા જાય – કયા, વે અપને વિશ્વાસ, ધર્મ આદિ કે બારે મેં જાનતે ઔર સમજીતે હું ? યદિ ઇસ તરહ કે પ્રશ્ન કરને વાળે સચમુચ અપને વિશ્વાસ, ધર્મ કે બારે મેં જાનતે હું, તો ઉનકે દ્વારા આદિવાસિયોની કે બારે મેં ઇસ તરહ કે લાંછણ લગાયે જાને કા ઔચિત્ય નહીં હૈ ઔર યદિ ઉન્હેં અપને બારે મેં પૂરી જાનકારી નહીં રખતે હૈ તો ઉન્હેં સમજાયા જાના ભી આસાન નહીં હૈ |

વૈસે અધ્યાત્મ એક ગૂઢ વિષય હૈ જિસકી ગહરાઈ તક કુછ હી લોગ પહુંચ પાતે હું | મુજ્ઞે અધ્યાત્મ જૈસે ગૂઢ વિષય પર તનિક ભી પકડ નહીં હૈ ફિર ભી પ્રસ્તુત શીર્ષક કે માધ્યમ સે આદિવાસિયોની પર હો રહે વૌદ્વિક ઔર વૈચારિક અવમૂલ્યન કે પ્રતિ લોગોની કા ધ્યાન આકૃષ્ટ કરને કા મેરા છોટા સા પ્રયાસ હૈ | ધ્યાતવ્ય હો કી આદિવાસી પરમ્પરા મેં ભી અધ્યાત્મ કી સારી બાતોની ઔર હું, કિન્તુ સરસરી નજર સે દેખને પર પેડ્ઝ–પૌધોની નજર આયેં | અધ્યાત્મિક અવધારના મેં સબસે અધિક જરૂરી હૈ ઈશ્વર કી પરિકલ્પના એવં માન્યતા | દૂસરા મહત્વપૂર્ણ અવયવ હૈ આત્મા યા અન્તર્રાત્મા | વિદ્વત્તજનોની કા કહના હૈ કી આત્મા કા પરમાત્મા કે સાથ આત્મિક સંબંધ જોડના હી અધ્યાત્મિકતા કા સાર હૈ | ઇસ પરિપેક્ષય મેં પ્રશ્ન ઉઠતા હૈ – કયા, આદિવાસી વિષાસ, ધર્મ મેં ઈશ્વર કી પરિકલ્પના હૈ અથવા નહીં ? ઉસી તરહ આત્મા કે સંબંધ મેં આદિવાસિયોની માન્યતા કિસ પ્રકાર હૈ ? ઇન તથ્યોની કો સમજને કે લિએ પરમ્પરાગત ઉર્રાવ (કુંડુખ) આદિવાસી સમાજ મેં પ્રચલિત અનુષ્ઠાનોનો એવં અવધારનાઓની પર ગૌર કિયા જાના ચાહિએ તથા કુંડુખ (ઉર્રાવ) ભાષા કી નિન્માંકિત શબ્દાવલી પર મનન–ચિંતન કિયા જાના ચાહિએ :–

1. ધરમે (ગુજરાતી ગ્રંથ) :– એકા સવંગ સંવસેન ધરાઈ આદિમ ધરમે અરા એકા સવંગ ધરના જો:ગે રાઈ આદિમ ધરમે અર્થાત વહ શક્તિ જો સમસ્ત સૃષ્ટિ કો સંચાલિત કરતી હૈ તથા વહ શક્તિ જો અનુકરણ કરને યોગ્ય હૈ,

કુંડુખ મેં ધરમે (ઇશ્વર) કા યહી અર્થ હૈ | ધરમે બિ'ઈ | ધર (ધરના)+મે (મે:ન) |

2. ધરતી અયંગ (ગુજરાતી ગ્રંથ) :– ધરતી અયંગ | ધરતી અયંગ બિ'ઈ | ધરતી માતા |

3. ધરમી સવંગ (ગુજરાતી ગ્રંથ) :– ધરમે સવંગ તરતી ચાજરકા નેમ્હા સવંગ | ધરમી સવંગ બિ'ઈ |

4. સંવસિરા (ગુજરાતી ગ્રંથ) :– સંવસે + સિરા = સંવસિરા (પ્રકૃતિ) | સંવસે = સમસ્ત, સિરા = ઉદ્ગમ સ્થળ | ખજ્જ અરા ખે:ખેલ નુ તંગઆ તી સિરજારના દરા ખો:રના સવંગ અડ્ડા | ઈ ખજ્જ અરા ખે:ખેલ (સૃજન કા મૂલ શ્રોત અર્થાત સૃજન કરને વાલી ધરતીની એવં ઉસકે અવયવ) નુ સિરિજતારના અરા સિરિજતાઅના સવંગ અડ્ડા | ચિચ્ચ, ચે:ચ, તા:કા, ધરતી, અકાસ ઉરમી સવંગ સિરિજતુ'ં સવંગ ગહી સિરિજતાઅના સવંગ તલી | વહ જો માનવ દ્વારા નિર્મિત ન હો | પ્રાકૃતિક, nature, natural.

5. મયહદેવ (ગુજરાતી ગ્રંથ) :– મયા નનુ (મયા–દયા કરને વાળા) દેવ, મયયો તા દેવ (ઉપર વાળા દૈવીય ષક્તિ) મયા (દયાલુ) દેવ | મયહદેવસ બેઅદસ | વેદોને મહાદેવ શબ્દ નહીં હૈ |

6. પરબર્દીત (ગુજરાતી ગ્રંથ) :– પરબર્સ્તી નનુ (પાલન–પોષન કરને વાળી) મયા (માયા) | પરબર્દીત બી'ઈ |

7. ચન્દદો–બી:ડી (ગુજરાતી ગ્રંથ) :– પ્રકૃતિ મેં સૂર્ય, ઉર્જા એવં પ્રકાશ કા ષાષ્ઠત શ્રોત હૈ |

8. કરમ દેવ (ગુજરાતી ગ્રંથ) :– કરમ પૂજા મેં, કરમ કે દેવ સ્વરૂપ કી પૂજા હોતી હૈ | કહીં ભી હે કરમ પેડ્ઝ યા કરમ ડાલી કહકર પૂજા નહીં હોતી હૈ | કરમ દેવ યા કરમ રાજા કહકર પૂજા હોતી હૈ | નામ કે જાપ મેં ષક્તિ સ્વરૂપ કા આહવાન કિયા જાતા હૈ |

9. ચાલ અયંગ (ગુજરાતી ગ્રંથ) – ચાલ ચિઅર અયંગ | સરહુલ કે દિન પેડ્ઝ કી છાયા મેં, ચારો દિશા મેં રૂખ કર પૂજા હોતી હૈ કિન્તુ આહવાન એવં મંત્રોચારણ મેં કિસી પેડ્ઝ કે નામ સે પૂજા નહીં હોતી હૈ | વહું પર ધરમે

ଏବଂ ଧରମୀ ସବଂଗ ଅର୍ଥାତ ଈଶ୍ଵର ଏବଂ ଈଶ୍ଵରୀୟ ଷକ୍ତିଯୋଂ କୀ ପୂଜା ହୋତି ହୁଏ ।

10. ଦେବୀ ଅଯଂଗ (ମୁହୁର୍ତ୍ତମ ୧୩୧୦) :— ଦଵ ନନୁ ମେଦ ମଲକା ମୁକକା ଛାବ ନୁ ସଂଗରା ଚିଅୁତ ସବଂଗ (ବିନା ଦେହଧାରୀ, ମହିଳା ରୂପ ମେ ଅଚ୍ଛାଈ କରନେ ବାଲୀ ଷକ୍ତି ସ୍ଵରୂପା) । ଦେବୀ ବିଈ । ଦେବୀ+ବିଈ = ଦେବୀ । ଦେବୀଗୁଡ଼ୀ = ଦେବୀ ସବଂଗ ଗୁଣୁରକା ଅଙ୍ଗ । ଦେବୀ = good spirit (in Ho Language also)

11. ପୁରଖା—ପଚବଳ (୦୩୫୩୩-୦୧୭୧୩) :— ପାଂଚ ପୀଢ଼ୀ ତକ କେ ପୂର୍ବଜ । କୁଞ୍ଚୁଖ ପରମ୍ପରା ମେ ମୃତ୍ୟୁ କେ ପଞ୍ଚାତ୍ ଷରୀର କୋ ଦଫନାଯା/ଜଳାଯା ଜାତା ହୈ ତଥା ମୃତକ କୀ ଆତ୍ମା କୋ ଏଖା ମଂକଖନା (ଛାଯା ଭିତରାନା) ଅନୁଷ୍ଠାନ କର ଘର ମେ ସ୍ଥାନ ଦିଯା ଜାତା ହୈ ତଥା ଉସ ଆତ୍ମା କୋ ପୂର୍ବଜୋଂ କୀ ଆତ୍ମା କେ ସାଥ ସମ୍ମିଳିତ ହୋନେ ଯା ଉସ ମୃତକ କୀ ଆତ୍ମା କେ ଲିଏ ପୂର୍ବଜୋଂ କେ ନାମ ପର ଅନୁଷ୍ଠାନ କିଯା ଜାତା ହୈ । ସାଥ ହୀ ବିଭିନ୍ନ ଅଵସରୋଂ ପର ଉନକେ ନାମ ସେ ତର୍ପନ ଏବଂ ଭୋଗ ଦିଯା ଜାତା ହୈ । ଉର୍ବାଂ ଲୋଗୋଂ କୀ ମାନ୍ୟତା ହୈ କି ଈଶ୍ଵର ଏବଂ ଉନକେ ପୂର୍ବଜ ହମେଷା ଉନକୀ ମଦଦ ଏବଂ ଦେଖଭାଲ କରତେ ହୁଏ ।

12. ଜିଯା (କୋଣାର୍କ) (ହଁଙ୍ଗ) :— ଆତ୍ମା, ଅନ୍ତର୍ରାତ୍ମା । ଜିଯା ଦିମ ଉଂଗୀ ଅରା ଜିଯା ଦିମ ପୁଲ୍ଲି । କୁଞ୍ଚୁଖ ପରମ୍ପରା ମେ ଧରମେ ସବଂଗ (ସର୍ବଷକ୍ତିମାନ ଈଶ୍ଵର) ଏବଂ ଜିଯା ସବଂଗ (ଅନ୍ତର୍ରାତ୍ମା) ସିର୍ଫ ଇନ୍ହି ଦୋ ତତ୍ତ୍ବଙେ କୋ ଉଂଗୁ ସବଂଗ ଅଥବା ସାମର୍ଥ୍ୟବାନ କହା ଗଯା ହୈ ।

13. ଦେବ (ମୁହୁର୍ତ୍ତମ) :— ଦଵ ନନୁ ମେଦ ମଲକା ଆଲ ମଲତା ଆଲୋ ଛାବ ନୁ ସଂଗରା ଚିଅୁତ ସବଂଗ (ବିନା ଦେହ—ଷରୀର କେ ମାନବ ଯା ମାନବେତର ରୂପ ମେ ଅଚ୍ଛାଈ କରନେ ବାଲୀ ଷକ୍ତି) ।

14. ନାଦ (ଶାମ) :— ନଂଦ'ଉ ମଲତା ନଂଦନା ନନୁ ସବଂଗ (ବିନାଷ କରନେ ବାଲା ଯା କଷ୍ଟ ଦେନେ ବାଲା) । କୁଞ୍ଚୁଖ ଜୀବନ ମେ କୁଛ ଲୋଗ ଅପନେ ହିସ୍ସେ କୀ ସମ୍ପତ୍ତି ସେ ଅଧିକ ସମ୍ପତ୍ତି ଔର ତାକତ ଅର୍ଜିତ କରନେ କେ ଲିଏ ଜୀବାତ୍ମା ଯା ଭଟକତୀ ହୁଈ ଆତ୍ମା କୀ ସାଧନା କର ଅପନେ ଵ୍ୟବ ମେ କରତେ ହୁଏ ତଥା ଦୂସରେ କୋ ଦୁଖ ପହୁଂଚାନେ ମେ ଉସ ନାଦ କୀ ମଦଦ ଲେତେ ହୁଏ ।

15. ପଦ୍ଦା (୦୧୯୩୩) :— ଗାଁବ । ଏକଅମ ଆଲେର ହୀ ପାଦା ଅଙ୍ଗ ଦିମ ପଦ୍ଦା ତଲୀ । ପଦ୍ଦା ପଂଚେତୀ :— ଗ୍ରାମସଭା ।

ଏକଅମ ଆଲେର ହୀ ପାଦା ଅଙ୍ଗ ଦିମ ପଦ୍ଦା ତଲୀ । ପଦ୍ଦା—ପଲ୍ଲୀ, ପଦ୍ଦା—ପାଟ ।

16. ଏଡପା (୭୭୦୩) :— ଘର । ଏକଦଦ ତଙ୍ଗହୟ ଉଲା ଏଡ'ଈ ଅରା ଓହାରୀ ନନୀ । ଲୂରଏଡପା :— ଲୂର ଗେ ଈଡ'ଉ ଏଡପା । ମୂଲୀ—ଏଡପା, ମଣ୍ଡୀ—ଏଡପା, କୋଠା—ଏଡପା, ଖୁପୀ—ଏଡପା, ଜୋଖୁ—ଏଡପା, ପେଲ୍ଲୋ—ଏଡପା ।

17. ଅଖଡ଼ା (୧୦୩୩) :— ଅଖନା + ଖଟନା + ଅଙ୍ଗଡ଼ା (ଅଖାଆ ଗେ ଖଟନା ଅଙ୍ଗଡ଼ା/ଜ୍ଞାନ କେ ଲିଏ ଶ୍ରମ ସ୍ଥଳ ତଥା ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରନେ କା ସ୍ଥଳ) ।

18. ଧୁମକୁଡ଼ିଯା (ଭୃତ୍ୟଭୃତ୍ୟାତା) :— ଧୁମ—ତାଅ କୁଡ଼ିଯା, ଧୁମ୍—ଧୁମ୍ କୁଡ଼ିଯା । ଧୁମ—ତାଅ ନଲନା ବେଚନା ଅଖନା ଅଙ୍ଗଡ଼ା (ଏକ ବୁଜୁର୍ଗ ଅପନେ ନାତୀ—ପୋତେ ସେ ବୋଲା କରତେ ହୁଏ, ଗୁଚା ନତିଯା ଧୁମ—ତାଅ ବେଚା । ଅର୍ଥାତ ବଚପନ ମେ ଅନୁଶାସିତ ତରୀକେ ସେ ଖେଲ—ଖେଲ ମେ ଜୀବନ ଜୀନେ କା ତରୀକା ସୀଖନା ଔର ସିଖଲାନା), କୁଡ଼ିଯା କା ଅର୍ଥ ଛୋଟା ଘର ଯା କେନ୍ଦ୍ର ଅଥବା ସେନ୍ଟର । ଅଭି ଭି ଗାଁବ ମେ ଜବ ଲଡ଼କେ—ଲଡ଼କିଯୁଁ ଅଚ୍ଛେ ସେ ନାଚ—ଗାନ କରତେ ହୁଏ ତୋ ବୁଜୁର୍ଗ ବୋଲା କରତେ ହୁଏ — ଇନ୍ନା ଗା ଜୋଖୁ—ପେଲ୍ଲର ଅକ୍ୟ ଦଵ ବିଚ୍ଚଯର, ଧୁମ—ଧୁମ ଖରଖା ଲଗିଯା । ଇସି ତରହ ଲଡ଼କେ—ଲଡ଼କିଯୁଁ ଜବ ମୌସମ କେ ଅନୁରୂପ ନାଚ—ଗାନ ନହିଁ କରତେ ହୁଏ ତୋ ବୁଜୁର୍ଗ ବର୍ଜନା କରତେ ହୁଏ — ନୀମ ଜୋଖୁ—ପେଲ୍ଲର ଦଵ ମଲ ବେଚା ଲଗଦର, ଧମ—ଧୁମ ଖରଖା ଲଗିଯା । ଧୁମକୁଡ଼ିଯା କା ଅର୍ଥ ଧୁମସାରନା କୁଡ଼ିଯା ହୈ ଅର୍ଥାତ ଵୈସା କେନ୍ଦ୍ର ଜହାଁ ସେ ଲୋଗ ବିଷିଷ୍ଟ ଯୁବା କେ ରୂପ ମେ ତୈୟାର ହୋକର ନିକଲେ ।

19. ପଡ଼ାହା (୦୧୭୩୩) :— ପଡ଼ା (ଗାଁବ କା ସମୂହ କ୍ଷେତ୍ର) ନୁ ପାଦା ଅରା ପଡ଼ା ନୁମ ପଡ଼ଗରା । ପଡ଼ାହା କା କାର୍ଯ ଖୁନ ଏବଂ ଵ୍ୟବ କୀ ଷୁଦ୍ଧତା ବନାୟ ରଖନା ଏବଂ ସୁରକ୍ଷା କରନା ରହା ହୈ ।

20. ବିସୁସେନ୍ଦରା (୧୦୨୭୪୭୭୧୦୩୩) — ବସା ନାନା ଗେ ସେନ୍ଦରା । ପରମପରାଗତ ଉର୍ବାଂ (କୁଞ୍ଚୁଖ) ସମାଜ ମେ ପ୍ରତ୍ୟେ ଵର୍ଷ ବଈସାକ ମେ ବିସୁସେନ୍ଦରା ହୁଏ କରତା ଥା, ଜହାଁ ସମାଜ କା ବିଧାନ ଏବଂ ଦଣ୍ଡ କା ନିର୍ଣ୍ଣୟ ହେତୁତା ଥା ।

21. କୁଞ୍ଚୁଖ (ଭୃତ୍ୟଭୃତ୍ୟାତା) :— କୁଙ୍ଙନା + ଅଖନା ତୀ କୁଞ୍ଚୁଖ ମଞ୍ଜା । (ଓ:ରେ ନୁ କୁଙ୍ଙନା—ମୋଖନା ଅଖ'ଉର, କୁଙ୍ଚୁଖର ବାତାରର ଅରା ଆରିମ ନନ୍ଦାରିନ ହୁଁ ସିଖାବାଚର । କୁଙ୍ଙନା—ମୋଖନା ଅଖକତ ଖନେ କୁଙ୍ଚୁଖତ, କୁଙ୍ଙନା—ମୋଖନା ଅକ୍ଖର ଖନେ କୁଙ୍ଚୁଖର,

કુડના—મોખના અખ્કન ખને કુંડખન, કુડના—મોખના અખ્કમ ખને કુંડખમ, કુડના—મોખના અખ્કય ખને કુંડખ્ય | (આદિકાલ મેં કિસી જંગલ મેં સૂખે બાંસ કે આપસી ધર્ષણ સે ચીં .. ચીં .. ચીં .. ચીં .. કી આવાજ નિકલતે—નિકલતે જો અદ્ભૂદ દૃષ્ટિ (દાવાનલ) નજર આયા વહ કુદુખ ભાષા મેં ચીં .. ચીં .. સે ચિચ્ચ (અગ્નિ) કહલાયા ઔર જો અવષેષ બચા વહ ચિન્દ (રાખ) કહલાયા | વહ ચિચ્ચ સે પૂરા જંગલ જલને લગા ઔર પણુ—પક્ષી મરને લગે | ચીં .. ચીં .. સે ચિચ્ચ કહને વાલે લોગ ઉન અધજલે માંસ કો ખાયે ઔર બાદ મેં જાનવરોં કે કચ્ચે માંસ કો આગ મેં સેંકકર ખાને કી વિધિ કી ખોજ કી તથા દૂસરે સમૂહ કો ભી સિખલાયા | ઇસ સમૂહ દ્વારા આગ એવં આગ મેં સેંકકર ખાને કી વિધિ કી ખોજ ને પૂરે માનવ સમાજ કે જીને કા તરીકા બદલ દિયા ઔર ઉનકી ભાષા મેં વે કુડા અખ' ઉ યથા કુડા મોખા અખ' ઉ સે કુદુખ કહલાયે | આષય હૈ, કુદુખ પુરખે, આગ એવં આગ મેં કચ્ચે માંસ કો સેંક કર ખાને કી વિધિ કી ખોજ કિયે ઔર ઉન્હીં કે દ્વારા દૂસરે લોગોં તક પહુંચા | ઇસ તથ્ય કો વ્યવહાર મેં રખને હેતુ કુંડખ પુરખોને ડણા કટ્ટના અનુષ્ઠાન મેં ઈષ્વર કે નામ સે સમર્પિત ચઢાવે યાનિ અણા કો આગ મેં તપાકર (અતખા નુ કુડાર) ઉપસ્થિત પુરુષોને કે લિએ પ્રસાદ સ્વરૂપ વિતરણ કિયા જાતા હૈ, તત્પદ્ધાત હી પૂજા સંપન્ન હોતા હૈ |) અર્થાત કુંડખ પૂર્વજોને હી અગ્નિ કી ખોજ કી ઔર કચ્ચે માંસ કો પકાકર ખાને સીખા તથા દૂસરોનું ભી સિખલાયા |

22. ઉરાંવ (ઉરાંવ) :— ઉયુર (હલ ચલાકર ખેતી કરને વાલે) + આંવા (ઘેરાબંદી કરકે આગ સે જલાકર સંજગી અથવા ખેત તૈયાર કિયા જાના) — ઉરાંવ (હલ ચલાને વાલે તથા ઘેરાબંદી કર આગ સે જલાકર ખેત તૈયાર કરને વાલે), ઉયુર ગહી ગણ — ઉરાગણ — ઉરાગણ ઠકુર (ઉરાંવ રાજઘરાના) | ઉર + આંવ = ઉરાંવ — ઉરબસ ગહી આંવા તી બછરકા આલો (ઈષ્વર કી અગ્નિ વર્ષા સે બચે હુએ લોગ) |

23. ઓલલગી (ઓલલગી) :— ઓંગના ઉલતા અરા ઓલતા સવંગન લગના | કુંડખ સંસ્કૃતિ મેં અભિવાદન કરતે સમય દોનોં હાથ જોડકર સિર નવાતે હુએ ઓલગી કહા જાતા હૈ યા બાંયા હાથ સે દાહિના હાથ કો કેહુનિ સે

થોડા નીચે સ્પર્શ કરતે હુએ દાહિના હાથ કો ઉઠાકર ષીષ નવાતે હુએ ઓલગી કહા જાતા હૈ | ઓલગી કા ષાદ્વિક અર્થ ઓંગનન લગના અર્થાત સામને વાલે વ્યક્તિ કે અન્દર કે સામર્થ્યવાન કો નમન કરના | કુંડુખ અધ્યાત્મ એવં વિષ્વાસ મેં ઉંગુ સવંગ દો ષક્તિ કો માના ગયા હૈ — 1. ધરમે સવંગ (સર્વષિતમાન) 2. જિયા સવંગ (અન્તર્રાત્મા) | અભિવાદન કરતે સમય સામને વાલે વ્યક્તિ કે અન્તર્રાત્મા કો નમન કિયા જાતા હૈ |

24. સારના (સારના) :— એમ્મબા સારના, કીંડા સારના, ઉમ્હેં સારના — મહસૂષ કરના, આત્મસાત કરના, to feel & realised, to relate ઇત્યાદિ |

25. સરના (સરના) :— સ + ર + ન + આ | 'સિરજનન રમ્ફ નનુ આલોન સારના દિમ સરના | ' સરનન સારના દિમ સરના | સારના = મહસૂસ કરના, અનુભૂતિ, to feel & realise.

સરના = સર + ના | સરના ગહી 'સર' બકકમૂલી હી માને હિન્દી નુ ગતિમાન અરા અંગરેજી નુ mobility મની | કુંડુખ નુ નલખ સરના ગહી માને એકઅમ છેકા—છંદ (વિઘન—બાધા) મઝી નુ હું આ નલખ હી બેડા સિરે મુંજુરના અખતાર'ઈ | ઈ લેખા ઈ સંવસિરા (પ્રકૃતિ) નુ સિરિજારકા ઉરમી દિમ તંગઆ ડીડ તાંડકા બેસે તંગઆ બેડા અરા ઉલ્લા ખેપ'ઈ | ઇસ તરહ જહાં ગતિ હૈ વહીં જીવન હૈ ઔર જહાં જીવન હૈ વહીં ગતિ હૈ | ખદ્દી ઉલ્લા ચાલા ટોંકા નુ પુજા—ધજા નનના અરા મનના નુ પદ્દા સિજા તા ઉરમી આલ—આલો હી દવ કુના ઉજ્જા—બિજ્જા અરા ઉલ્લા ખેપા ગે ઓહરા—બિનતી નનતાર'ઈ | ઇદી ગે ધરમે અરા ધરમી સવંગ તી ગોહરારના મની કા તંગઆ પદ્દા સિજા તા સંવસે સિરજન—બિરજન દવ કુના ઉલ્લા ખેપઅન નેકઆ અરા મલદવ આલો પદ્દા સિજા તરા અમ્મબન કોરઅન નેકઆ | ઈ સંવસિરા નુ ખેખેલ, મેરખા, તાંકા, ચિચ્ચ, ચેંપ (પૃથ્વી, આકાશ, હવા, અગ્નિ, પાની) ઉરમી દિમ સવંગ બિ'ઈ | અર્થાત સરના માત્ર પૂજા સ્થળ ભર નહીં, બલ્કિ સરના એક પરમ્પરાગત આદિવાસી જીવન પદ્ધતિ કા સારાંષ હૈ | પેડુ—પૌધા, જંગલ—પહાડ ઇત્યાદિ આદિવાસી જીવન મેં એક ગુરુ એવં આરાધ્ય કા પ્રતીક હૈ | 'સરના આદિવાસી ધરમ' કા યહી કુંડુખ મૂલમંત્ર હૈ |

જારખણ્ડ કે આષ્ટ્રિક મુણ્ડારી ભાષા પરિવાર કે

अनुसार सरना शब्द का संबंध सारजोम से है। सरना समाज में सरना और सारजोम का संबंध अटूट है। सरना समाज, सारजोम को त्यागते ही अपने पथ से भटक जाता है। सारजोम को आस्था का केन्द्र बनाया जाना दूसरे धर्म में नहीं है।

26. सँवसर (**સંવસર**) :— सँવसे + સર = સँવસર। સँવસે = સમર્સ્ત, સર = ગતિમાન, પ્રાકૃતિક। કિસી ભી સ્થાપિત ધાર્મિક આસ્થા કા પ્રતિનિધિત્વ નહીં કરને વાલોને કે લિએ યહ ષબ્દ કા પ્રયોગ હુआ હૈ। આદિવાસી સમાજ મેં ખાષકર કુંડુખ સમાજ મેં સર = ગતિમાન અથવા પ્રકૃતિ કે અર્થ મેં સર સે સરના યા સર સે સરહુલ ષબ્દ કા પ્રચલન, વ્યાપક હુઆ હૈ। માઁ કે કોખ સે જન્મ લેને કે બાદ બપ્તિસ્મા લેકર ઈસાઈ હુઆ જાતા હૈ। ઇસી તરફ ઈસ્લામ કો માનને કે લિએ અલ્લાહ, કુરાન ષરીફ ઔર પૈગસ્બર મોહમ્મદ કો કબૂલ કરના પડ્યા હૈ। ઇસી તરફ હિન્દુ કહલાને કે લિએ બ્રાહ્મણવાદી વ્યવસ્થા તથા જીવન શૈલી કો સ્વીકાર કરના પડ્યા હૈ। પર સંવસર કહલાને વાલે વૈસે લોગોની કા સમૂહ હૈ જો જન્મ સે હી, અપની પ્રાકૃતિક દષા મેં હોય।

27. ધરમે, ધરતી અયંગ અરા ધરમી સવંગ (**ધરમાય, ધરમાય ધરતી અયંગ અરા ધરમી સવંગ**) :— સર્વશક્તિમાન ઈષ્વર, ધરતી માતા (પ્રકૃતિ) એવં ઈશ્વરીય પ્રેરણશ્રોતક શક્તિયાં (દૃશ્ય—અદૃશ્ય શક્તિયાં) આદિ કો ત્રિષક્તિ કો આધાર માનકર, આહ્વાન કિયા જાતા હૈ।

28. બેંજા (**લંગના**) :— બન્દા બેસે બાંજરના ગે ઇંજિરના દિમ બેંજા બિ'ઈ। બિંજુર'ઉર + બિંજુર = બેંજા। બેંજા કે પ્રકાર — (i) મડવા (મરજિઝદ) બેંજા (ii) અતખા પણી બેંજા (iii) સંગહા (સગઈ) બેંજા (iv) ખોહાડી બેંજા (v) Special marriage Act / કોર્ટ બેંજા।

29. બેંજા બિહોડ (**લંગના લંગના**) :— બેંજા + બિહોડ = શાદી વિચ્છેદ (તલાક)। બેંજા (શાદી) બિહોડ (બિહઉડી મંજ્જકા અરા બિહઉડી ઝોકોચકા)।

30. બિહુડી (**લંગના લંગના**) :— બિંજુર ગહી હઉડી = બિહુડી। બિંજુર = શાદી કરવાને વાલે। હઉડી = હઉડાઅના તી હઉડી મંજ્જકી બિ'ઈ। અર્થાત શાદી કરવાને વાલોને દ્વારા ખોજ—ખબર લેના। બેંજા એક પારિવારિક એવં સામાજિક રિસ્તા હૈ। કિસી પરિવાર કા

શાદી વિચ્છેદ હોને સે સામાજિક જિમ્મેદારી ભી આહત હોતી હૈ, ઇસલિએ શિકાયત હોને પર સમાજ કે લોગ (શાદી મેં ભાગીદાર હુए લોગ) ખોજ—ખબર લેતે હૈને અર્થાત હઉડી કરતે હોયાં।

31. કોંયછંદા (**કોંયછંદા**) :— કોંયછંદા ખદ્દ = કોંયછા નુ છંદચકા ખદ્દદ। કોંયછા કા અર્થ માં કે આંચલ કા થૈલા), છંદા (છંદચકા), કોંયછંદા ખદ્દદ (ગોદ લિયા હુआ બચ્ચા)।

32. ઉરાગન (**ઉરાગન**) :— ઉયુર ગહી ગન। ખેતી—કિસાની કરને વાલે સમાન વિચાર વાલોની કા સમૂહ। રૂઈદાસ ગઢે નુ કુંડુખર ઉરાગન ઠકુર હું બાતારાઓ લગિયર। મુણ્ડા સમાજ હી પુરખૌતી બેવસ્થા નુ માનકી, મુણ્ડા, પાঁડે, ઠકુર બઅઅર પદવી ચિતારકી ર'ઈ। મના ઉંગી કા રાઝી ચલાબઅના તી ઠકુર ધતમ હિન્દી તા ઠાકુર બેસે મંજ્જા કેરા હોતાં। રૂઈદાસ નુ ગા કુંડુખર ગહી બેલજદ્વી રહચા। અવંગેમ કુંડુખર ઉરાગન ઠકુર હું બાતારર।

33. ડલી ફડિયાઅના (**ફડિયાઅના**) — બેંજા ચિઅના ડંડિયાઅના। ડલી ઝોકના (**ઝોકના**)। ડલી કિરતાઅના (**કિરતાઅના**)। ડલી ઢિબા, વધુ મુલ્ય નહીં હૈ। ઇસે વધુ મુલ્ય યા bride price ન સમજા જાય। કોહોઁ પાછી કે અવસર પર મયસરી ઔર ડલી ઢિબા તય હોતા હૈ। યા સેરી અથવા ઉપહાર હૈ। ડલી ફડિયાઅના કાર્ય પરિવાર કે લોગ નહીં કરતે હોય, યા સમાજ કે લોગ તય કરતે હોય, યા પ્રથા હૈ।

34. મયસરી (**મયસરી**) — મયા (મમતા) + સરી (પ્રતીક, પ્રતિનિધિ) = મમતા કા પ્રતીક ભેંટ યા ઉપહાર। કુછ લોગ સાદરી / નાગપુરી બોલતે હુએ મેં માયસરી ષબ્દ માય કી સાડી કહને લગતે હોય, જો કુંડુખ ભાષા કે અનુસાર નહીં હૈ। સાદરી / નાગપુરી મેં બેંજા કે લિએ શાદી ષબ્દ કા પ્રયોગ હોતા હૈ, જબકી શાદી ષબ્દ કો અરબી મૂલ કા માના ગયા હૈ।

35. જતરા (**જતરા**) :— જત + રા = જતરા। જતરા દો ષબ્દ સે નિર્ધારિત હુએ હૈ। 1. જતનાઅના,

जिसका अर्थ सम्हालना या संजोकर रखना तथा 2. राःगे, जिसका अर्थ राग, रंग, जीवन संस्कृति, परम्परा, रीतिरिवाज इत्यादि होता है। यह दोनो षब्द के मूल धातु के संयोग से जत + रा से जतरा षब्द बना है। जतरा के कई प्रकार हैं। 1. पड़हा जतरा 2. पद्दा जतरा। जंमीदारी व्यवस्था आने के बाद कई गांव में दरबारी जतरा भी लगने लगा था।

36. देशी आस्था / Indigenous faith (મજૂર્ખાત્મક આનંદ) :- झारखण्ड स्वतंत्र धर्म अधिनियम 2017, दिनांक 11 सितम्बर 2017 को झारखण्ड सरकार, विधि विभाग द्वारा अधिसूचित है। इस अधिनियम में कहा गया है कि – कोई व्यक्ति किसी व्यक्ति को प्रत्यक्षतः या अन्यथा बलपूर्वक, प्रलोभन या किसी कपटपूर्ण साधन के द्वारा एक धर्म/धार्मिक आस्था से दूसरे में धर्मान्तरित नहीं करेगा या करने का प्रयास नहीं करेगा, न ही ऐसे धर्मान्तरण का दुष्प्रेरण करेगा।

यहाँ प्रश्न है कि क्या झारखण्ड सरकार यहाँ के परम्परागत आदिवासियों के आस्था–विश्वास को स्वीकार करती है तथा किसी नाम से जानती है? इसका उत्तर है – हाँ। झारखण्ड सरकार, झारखण्ड के परम्परागत आदिवासियों के आस्था–विश्वास को देशी आस्था (Indigenous faith) कहती है।

झारखण्ड स्वतंत्र धर्म अधिनियम 2017 के कंडिका 2(च) में कहा गया है – “ऐसा धर्म, विश्वास एवं परम्पराएँ जिनमें धार्मिक अनुष्ठान, कर्मकाण्ड, पर्व–त्योहार, अनुशरण, प्रदर्शन, वर्जना, प्रथाएँ जैसा कि झारखण्ड में अनुसूचित जनजाति समुदायों के द्वारा स्वीकृत, मान्य तथा व्यवहार्य है, जब से ऐसे समुदाय जाने जाते हैं।”

37. सरना आदिवासी धरम (ગીતાણા માર્ગાન્ધી) :- दिनांक 11.11.2020 को झारखण्ड विधान सभा द्वारा झारखण्ड के आदिवासियों की परम्परागत आस्था एवं धार्मिक विष्वास को नाम दिये जाने तथा जनगणना सूची में धार्मिक आस्था कॉलम में शामिल किये जाने की वर्षा से लंबित मांग को पर सरना आदिवासी धरम नाम को सर्वसहमति से पारित किया और केन्द्र सरकार को जनगणना 2022–23 में धर्म कॉलम में शामिल

करने हेतु भेजा गया। वैसे केन्द्र सरकार द्वारा इसे मान्यता नहीं मिला है।

इस तरह यह तथ्य है कि आदिवासियों की अपनी सभ्यता, संस्कृति, रीति–रिवाज, परम्परा, धर्म, अनुष्ठान इत्यादि सभी चीजें हैं। जरूरत है इसे समझने और आत्मसात करने की। ईश्वर एवं ईश्वरीय व्यक्तियाँ सबके लिए एक समान हैं। आवश्यकता है एक अच्छा पात्र बनकर अपनी अन्तर्रात्मा को परमात्मा के साथ संबंध तथा स्थापित करने की। एक सच्चा आदिवासी इस संबंध को स्थापित करने के लिए अपने कार्य को ईश्वर का कार्य समझकर ईमानदारी एवं निष्ठा पूर्वक करने का प्रयास करता है। अध्यात्म का दरवाजा भी यहीं से खुलता है। अध्यात्म व्यक्ति को ईमानदार, नीतिवान, नैतिकवान और चरित्रवान बनाता है जिसकी आवश्यकता समाज को है।

शोध संकलन – डॉ. नारायण उराँव ‘सैन्दा’

दिनांक – 31 दिसम्बर 2022

झारखण्ड की भाषाएँ और लिपि समस्या

झारखण्ड अलग प्रांत आन्दोलन के प्रणेता एवं पूर्व कुलपति डॉ० रामदयाल मुण्डा जी से डॉ० नारायण उराँव की एक भेटवार्ता 15 मई 1999 को हुई। इस भेटवार्ता में डॉ० नारायण ने मुण्डा जी से प्रश्न किया कि – आने वाले समय में आदिवासी भाषा एवं संस्कृति के संरक्षण एवं संवर्द्धन के लिए एक सर्वमान्य लिपि की आवश्यकता होगी। इस स्थिति में यदि तोलोंग सिकि लिपि को आदिवासी भाषा की लिपि कहा जाता तो बेहतर होता। इस प्रश्न का उत्तर देने से पहले वे मुस्कुराये और बोले – ऐसा प्रश्न ठीक नहीं है। झारखण्ड क्षेत्र में तीन समूह की आदिवासी भाषाएँ हैं – (1) आष्ट्रिक भाषा समूह,(2) द्रविड़ भाषा समूह तथा (3) आर्य भाषा समूह। द्रविड़ भाषा समूह वाले लोग तोलोंग सिकि का विकास कर लिये, इसके लिए द्रविड़ समूह वाले लोगों को बहुत–बहुत बधाई। अब दूसरे भाषा समूह वाले भी अपनी भाषा समूह के लिए, लिपि विकसित करेंगे।

इस भेटवार्ता समूह में तीन सदस्य (मैं मंगरा उराँव, श्री विवेकानन्द भगत एवं डॉ० नारायण उराँव) थे।

– श्री मंगरा उराँव, न्यू एरिया, मोरहावादी, राँची।

11. ଉରଁଁବ (କୁଣ୍ଡୁଖ) ସାମାଜିକ ପରମ୍ପରା ମେ ଧର୍ମ କୀ ମାନ୍ୟତା

— ଡ୉ ନାରାୟଣ ଉରଁଁବ “ସୈନ୍ଦା” ଏବଂ ଶ୍ରୀ ଗଜେନ୍ଦ୍ର ଉରଁଁବ “ସୈନ୍ଦା”

ଵିଗତ ଦୋ ଦଶକ ସେ ପରମାଗତ ଆଦିଵାସୀ ସମାଜ ଆତମୋତ୍ୟାନ କେ ଦୌର ସେ ଗୁଜର ରହା ହୈ । ଝାରଖଣ୍ଡ ଆନ୍ଦୋଲନ ସେ ଲେକର ଅବତକ ସାମାଜିକ ଏବଂ ଧାର୍ମିକ ଜାଗରଣ କେ ନାମପର ଅନେକାନେକ ବିଚାର—ଗୋଷ୍ଠୀ ଏବଂ ରୈଲିଆଁ ଆୟୋଜିତ କୀ ଗଈ । ଲୋଗ ଇନ ବିଚାର—ଗୋଷ୍ଠୀଯୋମେ ଆତେ ଔର ଚଲେ ଜାତେ । ଏ ମିରେ—ଧୀରେ ଅବ ଯେ ଧୂଂଧ କେ ବାଦଲ ଛଣ୍ଟନେ ଲଗେ ହୁଁ । ଗାଁବ କେ ବୁର୍ଜୁଗ, ଶିକ୍ଷାଵିଦ, ଧର୍ମ କେ ଜାନକାର ଆଦି ଇନ ଗୁଥିଯୋମେ କୋ ସୁଲଜ୍ଞାନେ ମେ ଅପନୀ ଜ୍ଞାନ ଉରଁଁବ କା ଉପଯୋଗ କର ରହେ ହୁଁ । କର୍କିଲୋଗ, ଅପନେ ଏବଂ ଅପନୋମେ ବୀଚ ପ୍ରତିଦିନ ଉଠ ରହେ ସବାଲୋମେ କେ ଜବାବ ଢୁଣ୍ଟନେ କେ ଲିଏ ଇଧର—ଉଧର ମାଥା ପଚ୍ଚି କର ରହେ ହୁଁ । ଛୋଟାନାଗପୁର କେ ପଠାର ସେ ଲେକର ଅସମ କେ ଚାୟବଗାନ ତକ ଉଠ ରହେ ସାମାଜିକ ଏବଂ ଧାର୍ମିକ ଉଲଜ୍ଞାଵପନ କେ ଉଠ ପେଡ଼ିବୁନ କୀ କଢ଼ୀ ମେ ଦିନାଂକ 07.08.2012 କୋ ସୋନିତପୁର, ଅସମ ସେ ଶ୍ରୀ ସୁରେଶ ଉରଁଁବ, ଦିନାଂକ 15.11.2010 କୋ ପୀବିନ୍ ବାଲୁରଧାଟ ସେ ଶ୍ରୀ ବନ୍ଧୁନ ଉରଁଁବ ଏବଂ ଦିନାଂକ 14.01. 2011 କୋ ଭରନୋ, ଗୁମଲା ସେ ଶ୍ରୀ ଅରବିନ୍ଦ ଉରଁଁବ ଆଦି ଜିଜ୍ଞାସୁଆମେ ଦ୍ଵାରା ଭେଜେ ଗାଁ ପ୍ରଶନୋମେ କେ ଉତ୍ତର ଢୁଣ୍ଟନେ କେ ଲିଏ କର୍କିଲୋଗ—ଅଲଗ—ଅଲଗ ଲୋଗମେ ତକ ପହୁଁଚକର ଉନ ପ୍ରଶନୋମେ କେ ଉତ୍ତର ଢୁଣ୍ଟନେ କା ପ୍ର୍ୟାସ କିଯା ଗାଁ । ଇନ ପ୍ରଶନୋମେ କେ ଉତ୍ତର “ଅଦ୍ଦି କୁଣ୍ଡୁଖ ଚାଲା ଧୁମକୁଡ଼ିଯା ପଡ଼ିବା ଅଖଜା” ନାମକ ସଂସ୍ଥା କେ ସଦସ୍ୟୋମେ କେ ସଂ୍ୟୁକ୍ତ ପ୍ର୍ୟାସ ସେ ଡ୉ ନାରାୟଣ ଉରଁଁବ, ସୈନ୍ଦା, ଗୁମଲା, ଶ୍ରୀ ମଂଗରା ଉରଁଁବ, ନ୍ୟୁ ଏରିଆ, ମୌରହାବାଦୀ, ରାଁଚି ଏବଂ ଶ୍ରୀ ବିନୋଦ ଭଗତ, ହିରହି, ଲୋହରଦଗା ଆଦି କେ ସାଥ ବିଚାର—ବିମର୍ଶ କେ ପଶ୍ଚାତ୍ ସଂଗ୍ରହିତ ଉତ୍ତର କେ ଉନ ଜିଜ୍ଞାସୁଆମେ ଏବଂ ଆପ ସବୋ ତକ ପହୁଁଚାୟା ଜା ରହା ହୁଁ । ପ୍ରଶନ ଏବଂ ଉତ୍ତର ଇନ୍ ପ୍ରକାର ହୁଁ —

ପ୍ରଶନ 1.— ଉରଁଁବ ସାମାଜିକ ପରମ୍ପରା ଏବଂ ଅବଧାରଣା ମେ ଧର୍ମ କେ ଶାବ୍ଦିକ ଅର୍ଥ, କ୍ୟା ହୈ ?

ଉତ୍ତର :— ଧରମେ (ଈଶ୍ଵର) ଅରା ଧରମ ବକକ, ଧରନା ବକକ ତି ମଞ୍ଜକୀ ରଅର୍କ୍ । ଧରମେ ଅରା ଧରମ ହୀ ପର୍ବିତ ନୁ କୁଣ୍ଡୁଖ କତ୍ଥା

ନୁ ଏନ୍ତେ ବୁଦ୍ଧରତାର୍କ୍ଷିର୍ମାନ— ଏକା ସବଂଗ ସବଂସେନ ଧରାର୍କ୍ଷି ଆଦିମ ଧରମେ ଅରା ଏକା ସବଂଗ ଧରନା ଜୋଗେ ରଅର୍କ୍ଷି, ଆଦିମ ଧରମେ ଦରା ଧରମେ ସବଂଗ ହୀ ଧରତାଚକା ଡହରେ ଦିମ ଧରମ । (ହିନ୍ଦୀ ମେ ଇସେ ଇନ୍ଦ୍ରା ତରହ ସମଜ୍ଞା ଜା ସକତା ହୈ :— ଧରମ ଶବ୍ଦ କୀ ବ୍ୟୁତିପତ୍ତି ଧରମେ ଶବ୍ଦ ସେ ହୁର୍ବି ହୈ । କୁଣ୍ଡୁଖ ଭାଷା ମେ ଈଶ୍ଵର କୋ ଧରମେ କହା ଜାତା ହୈ । ଈଶ୍ଵର ଏବଂ ଧରମ କେ ବାରେ ମେ କୁଣ୍ଡୁଖ ସମାଜ କୀ ଅବଧାରଣା ଇନ୍ ପ୍ରକାର ହୈ — ଜୋ ଶକ୍ତି ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସୃଷ୍ଟି କୋ ପକଡ଼େ ହୁଏ ହୈ ବହି ଈଶ୍ଵର ହୈ ଏବଂ ଜୋ ଶକ୍ତି ଅନୁକରଣ ଏବଂ ଅନୁଶାରଣ କରନେ ଯୋଗ୍ୟ ହୈ ବହି ଈଶ୍ଵର ହୈ । ଇସି ତରହ ଈଶ୍ଵର କେ ଦ୍ଵାରା ପକଡ଼ାଯା ଗାଁ ଏବଂ ଅନୁକରଣ କରାଯା ଗାଁ ନୀତି—ନିୟମ ହୀ ଧରମ ହୈ ।) ଅଂଗରେଜୀ ମେ ଧରମ କୋ Religion କହା ଜାତା ହୈ । ଅଂଗରେଜୀ କା �Religion ଶବ୍ଦ Latin ଭାଷା କେ religio ଶବ୍ଦ ସେ ବନା ହୈ ଜିସକା ଅର୍ଥ obligation, bond ଆଦି ହେତୁତା ହୈ । ଅଂଗରେଜୀ ଶବ୍ଦକୋଶ ମେ Religion ଶବ୍ଦ କୀ ଅର୍ଥ ଇନ୍ ପ୍ରକାର ହୈ :— 1. The belief in a superhuman controlling power, esp. in a personal God or Gods entitled to obedience and worship. 2. A particular system of faith and worship. (D.K. Illustrated Oxford Dictionary, p-694). ଇନ୍ ପ୍ରକାର ପ୍ରମାଣିତ ହେତୁତା ହୈ କି ପ୍ରାଚୀନ ଭାଷା ଲୈଟିନ ଔର ଇଂଗଲିଶ ତଥା ପ୍ରାଚୀନ ଭାରତୀୟ ଆଦିଵାସୀ ଭାଷା କୁଣ୍ଡୁଖ ମେ ଈଶ୍ଵର କୀ ଅବଧାରନା ଲଗଭଗ ଏକ ଜୈସି ହୈ । ଵୈସେ ସାହିତ୍ୟ କେ ଅଭାବ ମେ ଆଦିଵାସିଯୋମେ ପରମ୍ପରା, ବିଶ୍ଵାସ ଏବଂ ଆଦିକାଲୀନ ଧରମ କୋ ଭଲେ ହୀ ଲୋଗ ଅବିକସିତ ଏବଂ ଅପରିଭାଷିତ କହକର ଉପେକ୍ଷା କରେ କିନ୍ତୁ ଅଂଗରେଜୀ ସମଜ୍ଞନେ ବାଲେ, ପ୍ରାଚୀନ ପରମ୍ପାରିକ କୁଣ୍ଡୁଖ (ଉରଁଁବ) ସମାଜ କୀ ଈଶ୍ଵର କୀ ଅବଧାରନା କୋ ଅବ ଗୈନ ନହିଁ କରେଗେ ।

ଆଜ ଭି ସରହୁଲ କେ ଦିନ ସରନା ସ୍ଥଳ ମେ ସର୍ବପ୍ରଥମ ସର୍ବଶକ୍ତିମାନ ଈଶ୍ଵର କେ ନାମ ସେ ହୀ ପୂଜା—ଅରାଧନା କୀ ଜାତି ହୈ, ଉତ୍ସକେ ବାଦ ହୀ ଦୂସରେ ଦେବ ଯା ଦୈଵୀୟ ଶକ୍ତି କୀ

પૂજા હોતી હૈ। ઇસી તરહ કુંડુખ પરમ્પરા મેં મૃત્યુ કે બાદ મૃત વ્યક્તિ કી આત્મા કો એખું સંખના (છાયા ભિતરાના) નેગ કર અપને ઘર મેં સ્થાન દિયા જાતા હૈ ઔર ગુહાર લગાયા જાતા હૈ કી વે ઉનકે પરિવાર કા દેખભાલ કરતે રહેં। ઉર્ધ્વ લોગોની કી અવધારના હૈ કી પરમાત્મા (ઇશ્વર) એવં પૂર્વજ, ઉનકો તથા ઉનકે કાર્યો કો દેખતે રહતે હું ઔર ઉનકો સ્વજ્ઞ કે માધ્યમ સે રાસ્તા દિખલાતે રહતે હું। ઇસી અવધારના કે ચલતે એક સચ્ચા ઉર્ધ્વ આદિવાસી ઝૂઠ, ચોરી યા બેઈમાની કરને સે ડિઝનકતા હૈ।

પ્રશ્ન 2. :- આસ્થા-વિશ્વાસ કે સાથ ધર્મ કા ક્યા સંબંધ હૈ ?

ઉત્તર :- આસ્થા-વિશ્વાસ કે સાથ ધર્મ કા અટૂટ સંબંધ હૈ। આસ્થા-વિશ્વાસ હી ધર્મ કા આધાર હૈ। યદિ આપ વિશ્વાસ કરેંગે કી ઇશ્વર હૈ તથી ધર્મ પર આસ્થા જગેગી। ઇશ્વર પર વિશ્વાસ કિયે બિના ધર્મ કી વ્યાખ્યા નહીં કી જા સકતી હૈ।

પ્રશ્ન 3. :- અલૌકિકતા કે વગેર ધર્મ હો સકતા હૈ યા નહીં ?

ઉત્તર :- ઇશ્વર પર વિશ્વાસ કરના, અલૌકિકતા (જો લોક મેં ન દિખતા હો, અસાધારણ હો) કો સમજને કી પહલી સીઢી હૈ। ઇશ્વર પર આસ્થા-વિશ્વાસ કે વગેર, ઇશ્વર કી અલૌકિકતા કો સમજના કઠિન હૈ। યહ ચરાચર જગત અપની ગતિ મેં નિરંતર ગતિમાન હૈ, યહી અલૌકિકતા હૈ। હમારે પુરખે ઇન્હીં તથ્યોનો કો સમજકર અપને પૂજા-અનુષ્ઠાન મેં ઇસ અલૌકિકતા કે બને રહને અથવા ચલતે રહને કે લિએ ઇશ્વર એવં ઇશ્વરીય શક્તિઓનો સે પ્રાર્થના-વિનતી કરતે રહે હું। જીવન મેં કર્દે એસી ઘટનાએ ઘટતીની હૈ, જિસકે કારણોનો હમ સમજ નહીં પાતે હું સિર્ફ વહ ઘટના હમારી અનુભૂતિ મેં રહતી હૈ। ઇશ્વરીય સંદેશ, કિસ રૂપ મેં, કબ ઔર કિસે મિલ જાએ, ઇસે કોઈ નહીં જાનતા હૈ। યદિ વહ બતલાયા જાતા હૈ તો વહ લૌકિક હોગા, અલૌકિક નહીં।

પ્રશ્ન 4. :- પૂજા-પાઠ સે ધર્મ કા ક્યા સંબંધ હૈ ?

ઉત્તર : પૂજા-પાઠ ઈશ્વર ભવિત કા અથવા ઈશ્વર કો યાદ કરને કા એક તરીકા હૈ, જો આત્મા કો પરમાત્મા સે જોડને કા પ્રયાસ હૈ। યહ માનવ કો ઈશ્વર સે તથા માનવ કો માનવ સે જોડતા હૈ।

પ્રશ્ન 5. :- ધર્મ કી ક્યા જરૂરત હૈ ?

ઉત્તર :- ધર્મ, માનવ કો ઈશ્વર સે તથા માનવ કો માનવ સે જોડતા હૈ। એક માનવ હોકર દૂસરે માનવ સે જુડને મેં ધર્મ એક સહારા હૈ। અતએવ સમાજ મેં બને રહને કે લિએ સમાજ દ્વારા નિર્ધારિત સામાજિક સિદ્ધાંત હી ધાર્મિક સિદ્ધાંત બન જાતા હૈ।

પ્રશ્ન 6. :- ધર્મ સે ક્યા લાભ (પ્રોફિટ) હો સકતા હૈ ?

ઉત્તર :- માનવ કો માનવ સે જોડના તથા માનવ કો ઈશ્વર સે સંબંધ બનાયે રહના, ધર્મ કા મૂલ મંત્ર હૈ। અપને આત્મોત્થાન કે લિએ, અપની અંતરાત્મા કી આવાજ પર અથવા ઈશ્વર પર વિશ્વાસ કરકે કાર્ય કીજિએ, રાસ્તા ખુલને લગેગા। યહ અલૌકિકતા ભલે હી ઇન લૌકિક આંખોને નહીં દિખાઈ દે કિન્તુ આત્મિક શાંતિ ઔર સુખ કી અનુભૂતિ હોગી તથા આપકી કાર્ય-સિદ્ધિ હોતી રહેગી।

પ્રશ્ન 7. :- સરના ધર્મ કા નામ પૂજા સ્થળ કે નામ પર ક્યોં ? સરના ધર્મ કા અર્થ ક્યા હૈ ?

ઉત્તર :- કુંડુખ ભાષા મેં નલખ સરના ક્રિયા શબ્દ કા અર્થ વિધન બાધાઓને કે બીચ કિસી કાર્ય કા નિયત સમય મેં સમ્પન્ન હોના હોતા હૈ। ઇસ ચરાચર જગત મેં સિર્ફ પ્રકૃતિ હી નિરંતર અપની ગતિ મેં ગતિમાન હૈ। પ્રકૃતિ કા અપની ગતિ મેં ગતિમાન હોના હી અલૌકિકતા હૈ। પ્રકૃતિ કા પરમ તત્વ જિસે પંચ તત્વ ભી કહા જાતા હૈ અર્થાત ખેખેલ, મેરખા, તાંકા, ચિંચ, ચોંપ (ધરતી, આકાશ, હવા, અર્ગિન, પાની) કે સમ્મિલન સે પૂરી સૃષ્ટિ કી રચના હોતી હૈ, યહ અલૌકિક પ્રાકૃતિક સત્ય હૈ। હમારે પુરખે ઇન્હીં તથ્યોનો સમજકર અપને પૂજા-અનુષ્ઠાન મેં ઇસ અલૌકિકતા કે

12. બીર બુધૂ ભગત (કથિ ડણડી)

બી:રર તી હું બી:ર મંજ્જકય,
સિલાગમી પદ્દા નુ કુન્દુરકય,
કુંદુખારિન ની:ન જગાબાચકય,
બીર બુધૂ ભગત ના:મે પરદાચકય (2)

એડેખ કન્ના તડરી નિડહય,
રા:જી ખોંડહા ગે નીન ઇજ્જકય,
ઓરમા બી:રસિન ઓન્ટે નૂ જો:ડોચકય,
અંગરેજારિન નીન હયકટ રંજિતા નંજ્જકય। (2)

અંગરેજર ઉલ્લા—મા:ખા ઓન્ટે નંજ્જર,
મુન્દા બુધૂ બી:રસિન ધરઆ પોલ્લર,
તંહલે હલધર ગિલધર હી ના:મે તી સયગુટી નંજ્જર,
દરા પંડરુ પલટન મુન્ધારે નિંગન થમસા:ચર (2)

પલટન ગને કપ્તાન ઇસ્પેસ બરચસ,
સિલાગમી પદ્દન ચઉગિડા ઘેરચસ,
ધરઆ પોલ્લર ઉજ્જો બી:રી તંગહય તડરી સંગે,
પહેં બુધૂ બી:રસ ખોંડહા ગે તાનિમ ખોત્તરકય। (2)

1792 ચાન સિલાગમી પદ્દા નુ કુન્દરકય,
ચાન 1832 નુ રાજી ખોંડહા ગે જિયન ચિચ્વકય,
ખે:ખેલ અંયડ ગહી કોંયછા નુ પા:કરકય,
આલ ખોંડહા નુ નામજદ્દી મંજ્જકય। (2)

ઇતભલખી નિડહયન બચ'ઓર ખદદર,
નિડહય લેખે ડિઢ ખોંડહા ગે રઝી દરકાર।
નિડહય લેખા બી:ર ને હું મલ મંજ્જર,
ચન્દો—બી:ડી રાના ગૂટી ગોહરાર' ઓર કુંડખર। (2)

પદ્દન્તા ખજ્જ ખે:ખેલ તી ચો:ચકય પરિદકય,
પડહા ધુમકુંડિયા અખડન ખોંડઅર બિદ્દકય,
તંગઆ તી અંગરેજી ફઉદન પાહુડ નંજ્જકય,
બરા ફીન, પડહા ધુમકુંડિયા અખડા મે:ખા લગી (2)

કથિડણડી ટુ:દુસ — શ્રી જુગેશ્વર ઉરાવ
સંહાયક શિક્ષક, બીર બુધૂ ભગત કુંડુખ લૂરકુંડિયા,
સૈન્દા, સિસર્ઝ, ગુમલા (જારખણદ)।

बने रहने अथवा चलते रहने के लिए ईश्वर एवं ईश्वरीय शक्तियों (धरमे अरा धरमी सवंग) से प्रार्थना करते हैं। सरना स्थल में गाँव के पहान द्वारा गाँव सीमा के अन्दर मनुष्य, जानवर, कीड़ा, पतिंगा, पेड़— पौधे आदि सभी जीव—जन्तुओं के सतत जीवन चलते रहने के लिए ईश्वर एवं ईश्वरीय शक्तियों से प्रार्थना करता है। इस तरह सरना एक जीवन पद्धति है और इसी जीवन पद्धति के नाम पर धर्म का नाम होना भी एक अलौकिकता है। इसे आत्मसात करना आध्यात्मिक जीवन पद्धति को सरना पूजा स्थल पर हो रहे पूजा—अनुष्ठान को देख—समझकर ही समझा जा सकता है। इसे दूसरे समुदाय की व्यवस्था से तुलना करके समझा नहीं जा सकता है। सरना शब्द को स+ર+ન+आ की तरह अलग—अलग करके उस रहस्य तक पहुँचा जा सकता है, जिसकी व्याख्या इस प्रकार है – सिरजनन रम्फ ननु आःलोन सा:રના (to feel & realised, आत्मसात करना, महसूस करना) દિમ સરના મલતા સરનન સા:રના દિમ સરના બિ'ઈ। સા:રના કा અર्थ મહશૂસ કરના યા આત्मસાત કરના યા ધારણ કરના હોતા હै। ઇસ તરહ સમૂર્ણ સૃષ્ટિ કો પ્રકાશિત એવં સંચાલિત કરને વાલે ધરમે અરા ધરમી સવંગ (ईશ્વર એવं ઈશ્વરીય શક्तियों) કો મહશૂસ કર આત्मસાત કરના હી, સરના ધર્મ કી મહાગાથા હૈ।

उપરોક્ત પ્રશ્નોત્તર, આધુનિક યુવા પીઢી કો ભલે હી અટપટા લગે કિન્તુ પ્રૌઢાવસ્થા મેં યહી સવાલ—જબાબ આત્મોસ્થાન કે રાસ્તે તૈયાર કરેંગે। વર્તમાન સમય મેં, ગাঁવ એવં શહર કે બીચ તથા અનપઢ એવં પઢાલિખા વર્ગ કે બીચ દિનો—દિન એક ગહરી ખાઈ બનતી જા રહી હૈ। ઇસ દૂરી કો ઇન્હીં સવાલ—જબાબ કે માધ્યમ સે કમ કિયા જા સકેગા।

— સદસ્ય,
અદ્દી કુંડુખ ચા:લા ધુમકુંડિયા પડહા અખડા,
પ્રધાન કાર્યાલય — મ૦ન૦ ૧૦, કરમટોલી ચૌક,
રાંચી (જારખણદ)

13.. ટાટા સ્ટીલ ફાઉન્ડેશન દ્વારા સંપોષિત કુંડુખ ભાષા—તોલોંગ સિકિ શિક્ષણ કેન્દ્ર કા ઝલક

દિનાંક 25 અગસ્ટ 2021 દિન શાન્નિવાર કો આદિવાસી ઉર્રાંવ સમાજ સમિતિ પુરાના સીતારામડેરા, જમશેદપુર મેં ટાટા સ્ટીલ ફાઉન્ડેશન, દ્વારા સંપોષિત, કુંડુખ ભાષા શિક્ષણ કેન્દ્ર કા ઉદ્ઘાટન હુએ। ઇસ અવસર પર ટી.એસ.એફ. કે ટ્રાઇબલ હેડ શ્રી જીરેન જોં ટોપનો, કાર્યપાલક અધિકારી શ્રી શિવશંકર કાંડેયોંગ, અદદી અખડા કે સંયોજક ડૉ. નારાયણ ઉર્રાંવ એવં ડૉ. બિન્દુ પહાન એવં ઉર્રાંવ સમાજ સમિતિ કે પદધારી ગણ તથા શિક્ષિકાએં એવં બચ્ચે ઉપસ્થિત થે।

દિનાંક 29 અગસ્ટ 2021 દિન રવિવાર કો દિન મેં 7 પડહા કુંડુખ લૂરકુડિયા, પલમી, ભંડરા પ્રખંડ મેં ચલ રહે કુંડુખ ભાષા એવં તોલોંગ સિકિ (લિપિ) પઠન–પાઠન કેન્દ્ર કા નિરિક્ષણ, ટાટા સ્ટીલ ફાઉન્ડેશન, જમશેદપુર કે કાર્યપાલક પદાધિકારી શ્રી શિવશંકર કાંડેયોંગ એવં સહાયક શ્રી બિરેન તિઉ એવં સહયોગી સંસ્થા અદદી કુંડુખ, રાંચી કે સંયોજક ડૉ. નારાયણ ઉર્રાંવ દ્વારા કિયા ગયા। ઇસ અવસર પર ટાટા સ્ટીલ ફાઉન્ડેશન એવં સહયોગી સંસ્થા અદદી કુંડુખ ચાલા એવં ધૂમકુડિયા પડહા અખડા, રાંચી દ્વારા પ્રકાશિત તોલોંગ સિકિ વર્ણમાલા ચાર્ટ કા વિતરણ કિયા ગયા।

दिनांक 29 अगस्त 2021 दिन रविवार को दिन में कार्तिक उराँव आदिवासी कुँडुख विद्यालय, मंगलो, सिसई में चल रहे कुँडुख भाषा एवं तोलोंग सिकि (लिपि) पठन—पाठन केन्द्र का निरीक्षण, टाटा स्टील फाउन्डेशन, जमशेदपुर के कार्यपालक पदाधिकारी श्री शिवशंकर कांडेयोंग एवं सहायक श्री बिरेन तिऊ एवं अददी कुँडुख रांची के संयोजक डॉ. नारायण उराँव द्वारा किया गया। इस अवसर पर टाटा स्टील फाउन्डेशन एवं सहयोगी संस्था अददी कुँडुख चाला एवं धुमकुड़िया पड़हा अखड़ा, रांची द्वारा प्रकाशित तोलोंग सिकि वर्णमाला चार्ट का किया गया।

दिनांक 29 अगस्त 2021 दिन रविवार को कार्तिक उराँव आदिवासी कुँडुख विद्यालय, छारदा सिसई ग्राम सैन्दा, थाना : सिसई में चल रहे कुँडुख भाषा एवं तोलोंग सिकि (लिपि) पठन—पाठन केन्द्र का निरीक्षण, टाटा स्टील फाउन्डेशन, जमशेदपुर के कार्यपालक पदाधिकारी श्री शिवशंकर कांडेयोंग द्वारा किया गया। इस अवसर पर फाउन्डेशन के सहयोग से अददी अखड़ा, संस्था द्वारा प्रकाशित तोलोंग सिकि वर्णमाला चार्ट का वितरण किया गया।

दिनांक 29 अगस्त 2021 दिन रविवार को वीर बुधू भगत कुँडुख विद्यालय, छोटका सैन्दा, सिसई में चल रहे कुँडुख भाषा एवं तोलोंग सिकि (लिपि) पठन—पाठन केन्द्र का निरीक्षण, टाटा स्टील फाउन्डेशन, जमशेदपुर के कार्यपालक पदाधिकारी श्री शिवशंकर कांडेयोंग द्वारा किया गया। इस अवसर पर फाउन्डेशन के सहयोग से अददी अखड़ा, संस्था द्वारा प्रकाशित तोलोंग सिकि वर्णमाला चार्ट का वितरण किया गया।

दिनांक 29 अगस्त 2021 दिन रविवार को दिन में प्रस्तावित कुँडुख विद्यालय, शिवनाथपुर, सिसई प्रखंड में चल रहे कुँडुख भाषा एवं तोलोंग सिकि (लिपि) पठन—पाठन केन्द्र का निरीक्षण, टाटा स्टील फाउन्डेशन, जमशेदपुर के कार्यपालक पदाधिकारी श्री शिवशंकर कांडेयोंग एवं सहायक श्री बिरेन तिउ एवं सहयोगी संस्था अददी अखड़ा, रांची के संयोजक डॉ. नारायण उराँव द्वारा किया गया। इस अवसर पर टी.सी.एफ. एवं सहयोगी संस्था अददी कुँडुख चाला धुमकुड़िया पड़हा अखड़ा, रांची द्वारा प्रकाशित तोलोंग सिकि वर्णमाला चार्ट का वितरण किया गया।

दिनांक 04 सितम्बर 2021 दिन शनिवार को आदिवासी उराँव समाज, बिरसा नगर, जॉन न0 6, जमशेदपुर में टाटा स्टील फाउन्डेशन, द्वारा संपोषित, कुँडुख भाषा शिक्षण केन्द्र का उद्घाटन हुआ। इस अवसर पर कार्यपालक अधिकारी श्री शिवशंकर कांडेयोंग, अददी अखड़ा के संयोजक डॉ० नारायण उराँव एवं डॉ. बिन्दु पहान एवं उराँव समाज समिति के पदधारी गण तथा शिक्षिकाएँ एवं बच्चे उपस्थित थे।

दिनांक 03 फरवरी 2022 दिन गुरुवार को दिन में टाटा स्टील फाउन्डेशन, जमशेदपुर द्वारा संचालित कुँडुख भाषा एवं तोलोंग सिकि (लिपि) पठन–पाठन केन्द्र, चक्रधरपुर, प0सिंહभूम का निरिक्षण किया गया। इस अवसर पर टाटा स्टील के कार्यपालक पदाधिकारी श्री शिवशंकर कांडेयोंग एवं सहायक श्री बिरेन तिउ एवं सहयोगी संस्था अददी अखड़ा, राँची के संयोजक डॉ० नारायण उराँव एवं उराँव सरना समिति, चक्रधरपुर के अधिकारी गण उपस्थित थे।

૧૪. "ધુમકુડિયા સૈન્દા" (સિસર્ઝ, ગુમલા, ઝારખણ્ડ) સુસાર સંગોઠ

"ધુમકુડિયા સૈન્દા" (સિસર્ઝ, ગુમલા, ઝારખણ્ડ) સુસાર સંગોઠ

ધુમકુડિયા પચગી કોટવાર – શ્રી ઉમેશ ઉર્ણવ

ધુમકુડિયા નૈગ કોટવાર – શ્રી પાથો ઉર્ણવ "પહાન"

ધુમકુડિયા મહતો કોટવાર – શ્રી ઘખુલ ઉર્ણવ

ધુમકુડિયા જોંખ કોટવાર – શ્રી જુગેશ ઉર્ણવ પહાન

ધુમકુડિયા પેલ્લો કોટવાર – શ્રીમતી ઝેબા ઉર્ણવ

ધુમકુડિયા ભંડારી – શ્રી મંગરા ઉર્ણવ

ધુમકુડિયા સંગોઠસરી – શ્રી જુગેશ્વર ઉર્ણવ

સલાહકાર – ડૉ. નારાયણ ઉર્ણવ, ડૉ. બુદૂ ઉર્ણવ, શ્રી ગજેન્દ્ર ઉર્ણવ,

શ્રી મુંશી ઉર્ણવ, શ્રી રોપના ઉર્ણવ, શ્રી બંધના ઉર્ણવ, શ્રીમતી સદમા ઉર્ણવ

સદસ્ય – સૈન્દા ગાંવ કે સખી બઢે બુજૂર્ગ મહિલા–પુરુષ |

